

१११३
२३
८

॥ इति सौष्टनसूत्रस्थानं प्रथमं पूर्णं ॥

Sti Sausra Sutra in Sthanam
Prathama parva

X

X

Gaushtil

२३

२३
८

२३
१११

श्रुतिः आर्यु विषयः ॥ लाभा आवो विवेकस्त्वबुद्धिर्न च हली सली ॥ र सना च न वेद का शयरी ते चो जरा तत्त
 श्री ग विवेक यणी कुयो दत्त दो हो न वे न्म हान् ॥ नि श्ये व म न लं त स्य दिवो दृ से न ना वि त ॥

23/8

॥ २ ॥

स्तसविषमस्तयंतियो तत्रैव ते विनश्यंति मासिका वायसा दयः कुतनु केन वान्मेन मृरां नटवटा यतेम पूर कंठ प्रतिमो जायते वापि दूः सहः मि
 आदिः तीक्ष्ण भूमश्च न विराजो पशाम्यति व को र स्याद्वै वैराग्यं जायते सि प्रमेव तु। दृष्टान्नं विष संस्पृष्टं प्रियते जीव जीवकः कोकि कला स्वर वे
 रु संकौ वस्तु म दृष्टु मिति ह्ये न मूर श्रो दिनः को रातः शुक्र सारि के हंसः स्वे डति वा स र्थं भृंग रा ज कु हू जति। एष ते विस्म ज न्य ज विष्टां मुं वति
 मर्कटः संतिष्ठं स्ततः दुर्पत्न्या सत्ता न्मृग पक्षिणः। वे र म तो य वि भू मा र्थ र सा र्थ वा न्यतः सदा। उ म ति त स्य वा अ स्य वा ष्ये एो धं प्र स र्प
 ता ह सी डा श्रां त ने त्र त्वं शि रो दु खे व जा य ते त त्र न स्यां ज ने कु ष्ठं ला म ज्जं त ल रं म धु कु र्प त्ति री री ष र ज नी वं द ने अ प्र ले प मं हृ दि वं द न ले
 पश्च तथा सुर व म वा पु या त पा णि प्रा णं पा णि दा हं न ख रा नं क रो ति वा त त्र प्र ले पः र्पा मे द गो य सो मो त लानि वा स वे त्प मा दा न्मो हा दा ॥ २ ॥
 त र त्र मु प से व ने अ ष्ठी ला व त्रे तो जि का भ व त्प र स वे दि ती मु ह्य ते द ह्य ते वा पि स्ने ष्मा वा स्य प्र सि ष्य ते। त त्र वा ष्ये रि तं क र्म य व स्या दं त का ष्ठि
 कं मू ष्ठि र्दि म ती सा रे मा च्छा नं दा ह वे प थुः इं दि या ए नं व वै ह स्यं कु र्पि दा मा रा यं ग ते। त त्र आ भु प र ता ला बु विं वि को रा त की प्र लेः ब्र ह्म
 नं द मू द स्वि न्या म घ वा नं ड लां बु ना। रा हं मू ष्ठी म ती सा रं त ल्ला मिं दि य वै कृ तं। आ रो पं पां डु तां का र्पं कु र्पि त्प का रा यं ग ते। वि रे व नं
 स स पि ष्ठं त वो त्ते नि नि नी फ लं। द भ्रा ष्ठी वि षा रि श्र पे यो वा म धु सं यु तं। अ व द ये षु स र्वे षु क्षी र म घो द का दि षु। न वं ति वि वि धा रा ज्यः फे न
 बु दु द ज न्य वा। क्षा पा श्रा त्र न द र पं ते द र पं ते म दि वा पु नः। न वं ति य म ला ष्ठि डा स्त - वा वि कृ ता स्त या। रा क स पा न्न मां सा नि क्ति ना नि राम
 वि र सा नि व स घः प र्पु षि ता ती व वि गं वा नि न वं ति हि। गं ध व र्ण र से र्हि ताः स र्वे न क्षाः फ ला नि वा प कान्मा षु वि रा र्थं ते प य मा ना नि या

र स ना व ज्ञा स्या वृ म नं चा ति शि ध यु क्तं नं द हो
 न वे न्म स्य ज वि वे क त स्य दुर न्म ॥

स्ववितकुलीनं चामिकं विष्णुं मकरां सततोत्थितं अलु मराठं मकरं हतं प्रियदर्शनीं कोचणारुष्यमात्मर्यमदालस्पविवर्जितं गजितं
 प्रियं क्षमावंतं शीलसौवर्दयान्वितं मेघाविनयसंभ्रांतं मनु रक्तं हितैषिणं पटुप्रगल्भं निपुणं दक्षं पैशुन्यवर्जितं पूर्वोक्तैश्च गुणैः पुत्रं नि
 तं संनिहितागदं महानसेति युं जीतवैद्यं तद्विद्य पूजितं प्ररास्तदिदेशं सतं शुविनां उ निषेदितं सजालकवावाक्षाघं प्रासवर्गभिरो वितं वि
 कक्षमिमृष्टसंष्टं सविनानं रुतार्चनं पशितं तस्मिन् पुरुषं नवे चैव महानसे तत्राद्यं क्षं निपुं जीतप्राये वैद्यगुणान्वितं भुवयो दक्षिणाः दक्षा
 विनिताः प्रियदर्शनाः सविनक्ताः सुमनसो वावकेरा नखास्थिराः स्नाता दृढं संयमिनः कृतो ह्रीषाः सुसंपताः तस्य वाक्ता विद्येयास्तुः विविधाः
 परिकर्मिणः आहारास्थितपश्चापि भवंति प्राणि नोपतः नस्मात् महानसे वैद्यः प्रमादरहितो न वेत् महानसस्य वो टारसूयो दाने कपौषि
 काः भवेयुर्वैद्यवरागापे वाप्यन्ये च केवना इति तस्यो मनुष्याणां वाक् वेषा मुखवैद्यतैः विंघादिवस्परा तारमेभिलिगैश्च बुद्धिमात्रं न वरा
 सुचरं शुष्यविवर्जुर्महमेति व अपाथं च ऊसंकीर्णं जाषते वापि मूढवत् स्फोटयन् गुली भूमिं मकस्माद्विलिखेत् स्पृसेत् वेपथुजपिते वास्प
 त्तस्तः वान्योन्यमीक्षते दोनो विवर्णवक्त्रश्च नखैः किं विद्धि न तपि आलने वा स हृद्दीनः करेण वशिरो रुहान् निर्धिया सुरयक्षारं वीक्षते पुनः
 न नर्तते विपरीतं च विषदाना विवेतसः केचित् नर्मोत्पार्थिवस्पत्वरितं वा तदा जपा असता मपि सतो पिवेष्टा कुर्वन्ति मानवाः तस्मात्परीक्षणां
 कार्यं नृत्पाना माह तैर्नृपैः अत्रेयाने दंतकाष्ठे तथा मंगे वले खते उक्तस्ते परीक्षे के कषाये सावुलेपने सुहृन्म वस्त्रेषु शप्पासुकववा न रणे पुषा
 पादुकायादपीटे बुष्टेषु गजवाजिनां विषज्जुष्टेषु वानेषु नस्पृहं मां जनादिषु लक्षणा निप्रवक्ष्यामि विकित्ता मप्यतं नरं नृप नक्ता हलिन्य

23
 8 (a)

23
 18

23
 8a

निवा विशीर्यते कूर्वकस्तु दंतकाष्ठगते विषे जिह्वा दंतौष्ठमांसानि। अथ युष्मोपजायते अथास्पधातकी मुष्पयथा जंबुफलास्थितिः। स हो
त्रेः मष्टिते रोगे कर्तव्यं प्रतिसारणं अथवा कोटपूलानि त्ववः स तच्छदस्पवा। शिरीषमासेका वापि स होत्राः प्रतिसारणं। जिह्वानिले र्विक्रवलो
दंतकाष्ठवदादिशत। पिष्टिलो वहलो मंगो विषर्णे वा विषान्वितः स्फोटजन्मरुजा स्रावत्व कृपाकाः स्वेदनं ज्वरः। दरणं वापि मांसानां मयंगे वि
षसंयुते तत्र शीतांबु सिक्तस्पकर्तव्यमनुलेपनं दं नंत गरं कुष्टं उशी रं वेणुपत्रिका सोमवेत्पमृतो श्वेता प्रअकाली मकं त्ववं। कपित्थरससूत्राया
पातने तत्पुज्यते उत्सादने परीरोके कषाये चानुलेपने राप्यावस्रतनु नेत्रेषु ते यममंगलक्षणेः केशरातं शिरो दुरवं खे म्यश्च रुधिरागमः यंथि
जन्मोत्रमंगे वविषज्जुष्टे वले पने तत्र प्रलेपो वक्रो नाविता हल्लमृत्रिका रिक्ता ध्यपित्रस तम्पामापालिं दीतं तुलीयकैः। मयश्चरसो वापि
हितो वा मालती रसः। रसो मूषकपण्णवा हूमो वांगार सन्निभः शिरो मंग शिरश्चाणं - नमु लीषमेव वस्रजश्च विष संस्पर्ष्टा सा दुये दयते
त्वनात्। मुरवा लेपे मुरवणा मते यममंगलक्षणेः पश्चिनी कंटकप्रख्ये कंटकैश्चोपनीयते तत्र होत्रा इष्टं तं पानं मालेपश्च दनं घृतं पयस्या
मधुकफं जीवं युजीव पुनर्नवाः। अस्वास्थ्यं कुंजरादीनां लाला स्रावो हिरक्ता। स्फिज्ज वायु मेदुश्च क्लेषु जातुष्फोट संभवः। तत्रा मंग वदा च
ष्टमान वाहनयोः क्रियारोणिता गमनरेच्यः शिरो रुक्कफ संस्रवः। नस्पधूमगते लिङ्गं। इन्द्रियाणं च वै हतं तत्र दुग्धैर्गवादीनां सर्पिः सानि वि
षेष्टं। पानेन स्पेसस्वेतं हितं समदयंति कं। गंधहानि विर्वणत्वं पुष्पाणं स्नानतानवेत् जिघ्रतश्च शिरो दुःखं बारि पूर्णं वलो वने तत्र वाष्पिरितं कर्म

31

सुखालेपेवयत्स्मृतं। कर्णतैलगेतेशोत्रवैगुणं शोफवेदने। कर्णश्रावश्चतत्राष्टकृत्तव्यं तत्र पूरणं स्वरसोवकुपुत्रायाः सद्युतद्वौ प्रसंयुतः
सोमवक्त्ररसश्चापिसुरीतोहितमिष्यते अदेहोदाहश्चवेदनादृषिविभ्रमः अंजनेविषसंयुष्टेनवेदां च यथा निपातत्रसद्यो घृतं देयं तपेणं व
समागच्छं अंजनं पेषुर्गतिपीसोवरुणस्पव। मुष्ककस्पाजकर्णस्पर्शेनोगोपितसंयुतः कपित्थमेषमृणोश्चपुष्पं मल्लातकस्पव। एकैकं का
रेयेत्युष्पं वं धूकां कोटयोरपिशोफूसावस्तथा स्वायः पादयोस्फोटजन्मव। भवंति विषज्जुष्टाभ्यापादुकाभ्यामसंशये। उपानन्यादपीठेषु पादुका
भ्यां प्रसाधयेत् शूषणनिहतावीचिनहिनांतिमथापुरा। स्थानस्थानानि हनुश्च दाहपाकावधारणैः पादुकादूषणैर्युक्तमभंगविधिमावरेत्
विषोपसर्गवाच्यादिशूषणतोममिरितः। उपश्वास्तस्पवाक्षविदधीतविकित्तितं। महासुगंधिमगादयं प्रवक्ष्यामि ते विषकृपा नालेपननस्पु
विदधीनां जनेषु च। विरेवनानि तीक्ष्णानि मुकुं प्रक्षुदतानि वा शिरां च व्यधयेत् क्षिप्रं प्राप्ते विषावणं यदि। सूषिका जं जुहावापि रुक्ते वक्षति
शूषतेः। करोति निर्विघ्नं सर्वमन्नं विषसमायुतं हृदयावरणं नित्यं कुर्यात्सोमित्रमग्गः पितृत्तुतमजे माख्यं ममृताख्यं च भुक्त्वत्। सर्पि
रधिपयः क्षौद्रं पितृवहारीतलं जलं। ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्।
मेषु हरिणस्पव बुद्धिमान् दद्यात्सुपिष्टां पालिंदीमधुरो शर्करां वुना। शर्करातिविषे देये मादूरे समहौषधे। पार्वते वापि देयं स्पुः पिप्पल्यः स
महौषधः सक्षौद्रः सद्युतश्चैव निवभूषो हितः सदा विषघ्नानिवसेवेत ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्। ममूरां न कुलान् गच्छेत्।
छर्दयेद्गुमहस्यं प्राप्तिपाददिवे विषं॥ इति कल्पे प्रथमोऽध्यायः॥ अथातस्यावरविषविज्ञानीयमध्यायः॥ स्यावरजंगमं वैवक्षिष्ये

31

धनुष्यते दशाधिष्ठानपाचतुर्विती पंचोदशाश्रयाः मूलं यन्मूलं पुष्पं त्वं कृत्वा रंसार एव नियसि सो घातव्यैव कंदश्च दशमस्मृतः तत्र क्लीत
काश्चमारकगुंजासुगं चकगं रं करहाटविधुषिषविजयानी सष्टौ मूलविषाणि विषपत्रिकालं वचर दारुकरं न महाकरं नाणि पंचप
त्रविषाणिकर्कोटिकरेणुकरघोतघर्मनीयमागघकुमुदवतीरेणुका कुरंतकसर्वमतिवंदकसारका अंकोलसारपाकानि त्रिधा दशफल
विषाणिवेत्रका दं ववल्लिजकरं न महाकरं नाणि पंचपुष्पविषाणि अंघ्रः पावनकर्त्रेरीयवल्लिजसैरयक करहाटकरं न कंदनवारावकानि च स
प्तत्वक्तारनियसि विषाणिकुमुदघ्नीस्तु हीजालदीपीणि त्रिणि द्वारविषाणि फेणमस्महरितालं ववदेवा तु विषेकालकूटवत्सनात्र सप्त
पककपालककदमकवेराटपुस्तकपृंगी विषप्रपौंडरीकमूलं कहालाहलमहाविषमर्कटानि त्रित्रयोदशकंदविषाणि इत्येवं पंचपंच
रात्स्थावरविषाणि भवंति वत्वारिवत्सना नानि सुस्तके द्वेषका त्रितेषु वैवसर्षपका म्पाऊः शेषाण्ये कैकमेव वा उद्देशं मूलविषैः
प्रलापो मोह एव वा जं न एते द्वेष्टनंश्चासौ ज्ञेयाः पत्रविषेण तु मुष्करोफः फलविषे दाहोत्र द्वेष एव वा भवेत्पुष्पविषे कूदिरा चानं मोह ए
व वा त्वक्तारनियसि विषैरुनपु कैर्न भवंति हि आस्पदोर्ग अपारुष्य शिरोरुक्कफसंश्रवाः फेनागमः क्षारविषैः त्वक्ने दोषरुजिकता ॥ ह
त्ताडनं घातुविषैर्मुर्खा दाहश्च तालुनि प्रायेण कालघाती निविषाण्येतानि निर्दिशोत् कंदजानि तु तीक्ष्णानि ते वा वक्ष्यामि विस्तरं स्प
शितानं कालकूटे वेपथुस्तन एव वग्रावास्तं मोवत्सना नेपीत विण्मूत्र नेत्रताः सार्धपे वा मु वैगुणं माना होयं यिजन्म वा ग्रीवादौ र्वत्यवा
कूसंगौ ककालेन भवंति हि प्रसेकः कर्दमाख्येन विज्ञेयः पातनेत्रता वैराटकेन गिदुखं शिरोरोगश्च जायते गात्रस्तं नो वेपथुश्च जायते सुस्त

॥४॥

केन वा मृगी विषेणां गसा दोदा होदर विवृण्वयः पुंडरीकेण रक्तमहणे वृद्धिस्तयोदरे वै वार्षमूलके चर्दिहिका शोफ प्रसूढताः। रपावश्च
रेण्यसिनिन सैहं हात्वा हलेन वेमहा विषेण हरेयेयं पिष्टलो क्रमो भृशं। मर्कटेनो न्यतन्मूर्धं हसे दंतान् दरा न्यपि कंदजास्तु य वीर्य
एषामुक्ताति त्रयोदश सर्वा एते तानि कुराले युक्ता निदरा भिर्गुलेः। रुक्षमूलं तथा दीर्घं तीक्ष्णं स्तंभं वा मित्रविका शिविपदं वै वल यु
ष्मद्विकरोति वा। भ्राजुत्वा दातुतं दंति यवाया त्पुनर्जयेत् विकारित्वा तत्क्षपयति दोषान् धातुं नृपलानपि। वैराघादतिरिच्येत दुश्चि ॥४॥
एतन्वितं यत्स्यात्वरं जंगमं वा रुक्मिणं वा रेहाद रोषं यदनिहतं तत्तज्जालं विषघ्नौ घृष्टिभिर्हृतं वा दावाग्निना नातपशो पितं वा स्वभावतो वा
गुणविष हीनं विषं हि दूषि विषतामुपैतित तस्मै घ्राण कोपितं मं बुदानां समुद्रये प्रावृष्टिले व्रविर्यसि प्रसमुति स्मृति मंदमा वा ज्योतिर्गुण
नां च शरीर संस्थं। वीर्यं त्यजा वाद विजावनीयं कफा दृतं वर्षणं नुवेष्टि तेनादितो मित्रपुरीष वर्णं विवृण्वेयं गोशुमुखः पिपासी मूर्च्छाश्च
मोग ऊद वाग्नि वर्णं न वेव दूष्योदर लिंगजुष्टं आमारायस्ये कफवात रोगी पकाशयस्ये निलपित रोगी न वेव रोधुस्त शिरो रुहां गो
विलूनयन्नस्तु यथा विहंगः स्थिरं सारिष्य वायथोक्ता न करोति धातु प्रभवान् विकारान्। कोपं च शीतानिल दुर्दिनेषु यान्माभुष्ट
वंष्ट एतन्नरुपे। निद्रा गुरुत्वं च विजृम्भणं च विस्त्रे बह्वर्षा च यवांग मर्दः ततः करोम्यत्र सदानि पाका वरो वकं मंडल कान् प्रमेहा शवा

॥४॥

राम

पत्र

नेपालोदीर्घनीलयोरोवकोराक्षसः। इत्येता जतिपः स्थोल्यात्तुणान्वस्याम्यतः परं सुशीतो मधुरस्निग्धो रूहणश्चेष्टितः अविदाही गुरु
 र्वृत्तः पौत्रकोनीरुक्मया आभ्यां तुल्यगुण किं विसृज्यो वंशको मतः वंशवत्ततपेरस्तु किं विदुः सवात हन्ता को तारता पुसा विस्त्रवंश
 कानुगुणै मतो एवं गुणसुकाष्ठे सतु वात प्रकोपणः स्त्रीपत्रनीलयेरो नेपालो दीर्घपत्रकः वातला कफपित्त घ्रासकषा विराहिनः को
 राकारो गुरुस्निग्धोरक्तपित्तज्ञयापहः अतीव मधुरो मूलमये मधुर एव च अयेष्वातिषु विज्ञेय इह लवणोरसः अविदाही कफ
 करो वातपित्तनिवारण शर्करा समवीर्यस्तुतिः पीडितोरसः गुरु विराही विष्टं नीयं त्रिकलु प्रकीर्तितः पको गुरु रसेः स्निग्धः स
 तीक्ष्णः कफवातघ्न फालिते गुर्वभिष्यं दिवंहणं वत्रि दोषघ्न तृण्डः सक्षार मधुरो नातिशीतस्निग्धो मूत्ररक्तशोधनः नातिपित्तजित्
 वातघ्नो मेरुकफकरो वृषो वल्यश्च पित्तघ्नो मधुरश्चो वातघ्नो मृदु प्रसारना सपुराणो धिकुणो गुडः पथ्यतमः सतः मैत्स्यं डिका खे
 उ शर्करा विमला जाता उन्नोन्नरे नीताः स्निग्धा गुरु सरा मधुरता चरणारक्तपित्तप्रशमनाः यथा यथैषां वैमल्यं मधुरत्वं तथा तथा सैह
 गौरव शैत्या निमरत्वं वतथा तथा पोयो मत्स्यं डिका खंड शर्कराणां च को गुणः तेन तेनैव निर्देश्ये षो दिष्टा विणो गुणः मधु शर्करा पुनः
 कर्धती सार हरीरुक्ता छेदती - - कषायामधुरामधुर विपाकाव। यवास शर्करामधुर कषायानिक्ता उरसा स्नेह्य हरी सरा वेति पा
 वयः शर्कराः प्रोक्ता सर्वा राह पणशनाः रक्तपित्तप्रशमनाः यदि मूर्च्छा विषापहाः रुक्षं मधुक पुष्पोत्पं फालितं वातपित्तघ्न कफघ्न म
 धुरेण के कषायं वास्ति दूषणं ॥ इति रसवर्गः ॥ सर्वपित्तकरं मधं मन्त्रो वेन रीपनं नेरनं कफवातघ्नं हृद्यं वास्ति विशोधन पाके लघु विदा सुख

23/8

रति ज्ञान

रति

हिरण्यगोचरा इत्यस्या सामान्यतया
कोपुमधः

तीक्ष्णमिन्द्रियबोधनं विकारिणं पृष्टविण्मूत्रं पण्डितस्य विशेषणं मांघ्रीकयविदाहिलान्मयुराजयतस्तथा रक्तपित्तपि सततं बुद्धिर्वातिविद्य
 तेमभुरंदिस्तु कषायानुरसंलघु लघुपाकिसंशोषविषमज्वरनाशनं मांघ्रीकाल्यांतरं किंविन्नार्ज्वरं वातकोपनं तदेव विरोधं तुल्यं
 कफघ्नं कर्षणं लघु कषायमभुरं हृद्यं मुगं गीदियबोधनं काराशैथिल्यहणी रोषमूत्राघातानिलापहास्तत्पररक्तस्य हितासुरादीपनं
 हणी काराशैथिल्यहणी श्वासप्रतिशयाय विनाशनी श्वेतोमूत्रकफस्तत्पररक्तमांसकरीसुरा बर्धरोवकहृत्पित्तोदभूलप्रमर्दिनी प्रसन्ना
 कफवाताशैथिल्यवनाहनाशनी पित्तलापकफारुक्षायवैरिणः प्रकोपणी विष्टं निनीसुराग्रीष्मेष्वालातुमश्लिका रुक्षानातिकफादृश्या
 पाम्बुवाहकी स्रुता विरोधोनेधरूपश्च कोरुलोवदनप्रियः सुसोजगलः पक्वाहृत्तु कफशोफहासघ्नः प्रवाहिकाटोपडुनीमानि
 लशोफहृत् ॥ कफसोहतसारत्वादिष्टं नीवातकोपनः दीपनमृष्टविण्मूत्रो विसरोत्पमरोयुरुः कषायमभुरः सीधुः गोडः पावनदीपनः
 तप्तकरमः सीधुः बलवर्णकरः सरः शोफघ्नो दीपनो हृद्यो रुच्यः श्लेष्माशैथिल्यः कर्षणः शीतरोसिः स्वयंप्रदनाशनः वर्णरुत्तरणः
 स्वर्णविवंधघ्नो रसामतः आसिकः पांडुरोगघ्नो व्रणः संयाहको लघु कषायमभुरः शीतोपित्तघ्नो सुप्रसारकः जांबवोनिष्ठं रसु
 वैरोवातकोपनः सुतीक्ष्णसुरासबो हृद्यो मूत्ररक्तकफवातनुत्सुखप्रियः स्थिरमरो विज्ञेयोरक्तनाशनः लघुमघासवधेदीमेहकु
 ष्टविषापरुः तिक्तः कषायश्लेष्मोषघ्नो स्त्रिण्वातुरवातहृत् नित्ताः कषायोमरुत्तुर्नमिकफगुल्मनुत्ता रुमिमेहो निलहरोमे
 रेणोमभुरोयुरुः वल्यः पित्तकरो वर्णहृद्यः वेस्तरसासवः सीधुर्मधुकुष्माण्णो विदाहनिवलप्रदः रुक्षः कषायमभुरः कफहृत्वापि न

तर्जनी २

॥ ८५ ॥

इत्युत्तरं

वक्ष्ये

राम

॥ ८५ ॥

कौटिल्यना
गः

अश्वायस

सुरासंययो संधानं मे

वेद्ये

पृष्ठ ५१४

कोपुमधः ५

इत्यादिवाच्यं

प्रकोपणः निर्दिशत इत्यत आह्यान्कं रसूलफलासवाश नर्वमघमभिष्येदिगुरुवातादिकोपनं अनिष्टगंधिविरसं महद्यं च विहाहि
वा सुगंधिदापनं हृद्यं रोक्मिना नानां स्फुरश्चोतस्करं जीर्णं लघुवातकफापहे अरिष्टोदयसंयोगसंस्कारादधिको गुणैः बहुदोष
हरश्चैव रोषाणां शतमेव सः दीपनः कफवातघ्नः सरः पित्रा विरोधतः शूलाद्यानोदरस्त्रीहज्वराजीर्णसंहितः पिप्पल्यादिस्तो गुल्मक
फुरोगहरः सतः विकित्तितेषु वस्यते रित्तरोगहरः स्मृष्टयक अरिष्टासवसी शूनो गुणाश्च कर्मणि वादिशोत्तु व्यायथा स्कारानवे स्फुरा
लोमिषक सांघं विहाहि दुर्गंधिविरसं मिलं गुरु अहं तस्य तीक्ष्णमुष्णं दुर्भजनस्थितं अल्पोषधं पृथुषितं मत्पृथुषितं वयतनं दृश्यं सर्व
थामघं किं विषे च यद्वेत् तत्र यत्सोके संचारं तस्य पृथुलं गुरु कफप्रकोपितं मघं दुर्गंधं च विरोधतः पित्रप्रकोपिवहं तीक्ष्णमुष्णं विहाहि
अहं जिलेति मितं मिलं विरसं गुरुतया पृथुषितं वापि विघादमिलकोपनं सर्वदोषरूपेते नु सर्वदोषप्रकोपणं विरस्थितं जातरसं दीपनं च
फवातजित् रुच्यं प्रसन्नं सुरभि मघं सेव्यं मदावहं अतस्मान्ने कप्रकारस्य मघास्वरसवीर्यतः सौहृद्या सौहृद्या बतै स्वरपात्र विंकारित्वा
ब्रवाहिना समेत्य हृद्यं प्राप्य घवमनी रुध्रमागतं विवाइत्येदियवेतां सिवीर्यं मरयते विरात विरेण स्त्रेष्ठीकेषु सिपानात्सं जायते मरः अ
विराहाति केष्टः पैत्रिकेरी प्रमेव वा साविके रौवरा सिण्ण हर्षमंडन लालसः गीतायनसौ नागपसुरतोत्सा हरमरः राजरोडुवरी
लत्वं मात्मत्यागा यसाह संकलं लहं सा नुवचं वकरोति पुरुषो मरः अशौचनिद्रामात्सर्षमगम्यागमलोत्तना असत्तमा षणं वापि कुया
दैतामसे मेदः रत्नपित्रकरे सुते येदि उल्लस्य पावने वैश्वर्यं जरणं स्त्रेष्ठीपांडु रुमि हरं लघुनी क्षणं संसृजलं हृद्यं कफघ्नं कडुपाकि

सांघं विहाहि
लघुवातक

कफघ्नं कडुपाकि

महं नाकं

वातकृत्तदासुतंसर्वरोवतेतुविशेषतः। गौडगिरिससुक्तानिमधुसुक्ताजिनियानिवायथापूर्वगुरुतराण्यनिष्पंदकराणिवातुषांवेदी
पनेहृद्यं हृत्पांडुकमिरोगतुत्। गृहण्येविकारघ्ननेदिसौवीरकंतयायायास्तेचान्ययोनित्वाजीवनंदाहनाशनंस्पर्शित्यक्तानु
पवतकतेष्वाहंलघुतेहृत्पाहरेसासुकपंगं हृषवारणतमुखवैरस्पदौगंअमलशेषकमाहंपे। दीपनंजरणंनेदिहितमास्या
पनेषुवा। ससुद्रपास्थितानां वजनानां साहस्यसुबते॥ इतिमधुवर्गः॥ गोमहिषज्जाविगजहयवरोष्ट्राणां तीक्ष्णसुहृन्निहिति
कानिलवणानुसानिलधूतिरोचनानिवातकफक्षमिमेदोविषयत्मार्षउदरकुष्टरोगफारोचकपांडुरोगहराण्यहृद्यानिदीपना
निवसामान्यतः॥ नवनित्वात्र॥ तत्सर्वकडुतीक्ष्णोष्णलवणानुरसंलघुशोचनं कफवातघ्नं हृद्यं दीपनपावनं गोमूत्रं कडुतीक्ष्णोष्णं
संहारं वात्यवाततेलघ्वग्निदीपनं मेघपित्तलंकफवातनुत्। गुल्मशूलोदरा नाहीवरेकास्यापनादिषु मूत्रप्रयोगसाध्येषु गव्यं
मूत्रं प्रयोजयेत्। उन्मोदरशूलेषु कुष्टमेहविषु द्विषु चानाहशोफगुल्मेषु महिष्यापांडुरोगनुत्। कडुतिक्ताचितं व्यागं विषमा
रुतकोपनं काषमीहोदरश्वासशोषवर्क्यहृत्ते। संहारंतिक्तेकडुकमुष्णवातघ्नं मविकेदीपनकडुतीक्ष्णोष्णं वातवेनोविकारनु
त्। आश्लं कफहरं मूत्रं रुमिदुपुसपते सति कलवणं नेदिवातघ्नं पित्तकोपनं तीक्ष्णं संहारं किलासेव नागं मूत्रं प्रयोजयेत् गव्यं वेतो
विकारघ्नं तीक्ष्णं जररोगनुत्। दीपनं गार्दभं मूत्रं क्षमिवातफफापहं। शोफकुष्टोदरोन्मारमाकृतक्षमिनाराचनं अशोघं कारभं मूत्रं

२६॥

सत्यमदीव

माचुपंतुविपापहं॥ इतिप्रवर्गः॥ इवद्व्या एतिसर्वीणि समासात्किर्त्रितानितुदेराकालविभागोत्पत्तेर्दत्तुमर्हति॥ इतिस्त्रयस्था
नेपेववचनारिचोव्यायः॥ ॥ अथानेनपानविधिमाप्यव्याख्यास्यामः॥ ॥ चन्तेतरिममिवाधशुभृतउवावश्रागमिहितं प्राणिनोपुन
मूलमाहारोवलवर्णैर्जसावसषट्सुरसेषायत्रः रसाः पुनर्द्व्याप्रयिणः प्रवरसगुणवीर्यविपाकनिमित्तेवज्ञयवृद्धिदोषाणां साम्यं
वज्रसादेरपिबलोकस्याहारः स्थितुत्यत्रिविनाशहेतुः आहारादेवाभिवृद्धिवलमारोग्यं वर्णैर्द्विप्रसादश्चतथाहाराहारवेषमादत्त्वा
स्थानस्यासितपीतलीढादिनस्यनानाद्रव्यात्मकस्यानेकविकल्पस्यानेकविधप्रभावस्यष्टयकृष्टयकृष्टवरसगुणवीर्यविपाकप्रभावक
मेषाभिसावुंनघनवबुद्धस्वभावाभिषजोरोमनियहंकर्तुंस्वस्थानुरतिवकर्तुंसमथाः आहारायनाशुसर्वप्राणिनोयस्यात्रस्मादुन्नपानवि
दिसुपरिश्रानुमेजगवानितिउक्तः प्रोवावमगवानचन्तेतरिः अथखलुवत्सशुभृतयथाप्रमुख्यमानमुपयोज्यस्वतत्रलोहितकशालि
कलमर्कदंसकपांडुकसुगंचकशकुनाहृतपुष्पांडकपुंडरीकमहाशालिश्रीतनीरुक्तेषुपुष्पकेशीर्षककचिनकमहिषमत्तकहाय
नकरूपकप्रभृतयः शालयः मधुरावीर्यतरीतालपुपाकावलावहाः पित्तघ्नात्रलानिलकफाः क्षिण्यावृद्धाल्पवर्चसः तेषालोहित
कः श्रेष्ठोरोषधः शुक्रमूत्रलः वसुधोवर्णवलकृतृष्योह्यः श्रमापहः ब्रणोज्वरहरश्चैवसर्वदोषविषाणहः तस्मादन्तर्गुणक
मशः शालयोर्वराः षष्टिककांयुकमुकुंत्सपीतकप्रमोदककालकाशनपुष्पकमहाषष्टिकदूतककुरवकेकेदारकप्रभृतयषष्टिकाः

ही. नं. १

रसेपाकेवमधुराः रामनावातपित्रयोः शालीनांचगुणेस्तुत्याहं हणः कफशुक्रलाः रुसस्त्रीहिंसारा मुखजतु मुखनंदी मुखआटी मुखला
वाहं त्वरितककुं कुं डकपारा वतपाटलप्रभृतपः कषायमधुरारसेः मधुरापाकेवीर्यतोहिमांस्त्यात्रिष्येदिनः तुत्याघटि केवद्वव
सः रुसस्त्रीहिर्वरसेपां कषायानुरसोलपु। तस्मादस्यांतरगुणः कमरौजीहयः पर। दग्धायामव नौजाता शालयो लघुपाकिनः कषायारु
विण्मूत्रा रुक्षाश्लेषा पृथक्पणः स्थलज। कफपित्रघ्नाः कषायाः रुडकान्धपाः किंरित्सतिनमधुरापवनानलवर्द्धनाः केरासमधुराचरपा
वत्याः पित्तविवर्हिणः दुषकषायाल्पमलागुरवः कफशुक्रलाः सौम्यातिरोष्यलघवः शीघ्रपाकागुणोन्नतः अराहिनो रोषहरा वत्या सूत्रवि
वर्द्धनाः शालायश्चिन्नेरुटायेरुक्षस्तेवर्द्धवर्धसः त्रिक्लाः कषायाः पित्तघ्नालघुपाकाकपावहाः विलरेणामधुदिमृशालिवर्गेहिनाहितः ॥२७॥
॥ २७ ॥
कस्यामाकनीवारशातबुबरकोदालकप्रियेयुमधुलिकानं दीमुखीकुरुविंदकगवे बुकसरवरुक्तोदपणीमुकुंदवेणुयवप्रभृतयः कुवा
यविशेषाः उष्णकषायमधुरारुक्षा कडुविपाकिनः श्लेष्मलावद्धनिष्यंदावातपित्तप्रकोपणाः कषायमधुराक्षेपाशीताः पितापहास्म
ताः कस्मारक्ताश्लेषीताश्लेषेताश्लेवप्रियंगवः। यथोन्नरेप्रचानासुरुक्षाः कफहरास्मताः मधुलीमधुराशीताश्लिग्धानं दीमुखीतथा
विशोषीतत्रभूपिष्टंवरुकः मधुकुंदकः। रुक्षावेणुयवाजेयावीर्यश्लोकडुपाकिनः। वृद्धरुक्षाः कफहराः कषायावातकोपताः ॥ इति
शकधामवर्गः ॥ मुकुंदनमुकुं कलापिमकुंदमसूरमंगल्यवणकसतीनत्रिपुटकहरेण्वाटकीप्रभृतयो वैरलाः कषायामधुराशीताक

दीजा
॥ २७ ॥
अन्यथा

राम

अरर दीतथा दीजरी
मकुंदप
मकुंदप
वैसारी
स्वयं वल्लभा

कोला

दुपाकामरुकराः। वदमूत्रपुरीषाश्चपित्तश्लेष्महरास्तथा। नान्यथैवातलात्तेषां मुक्ता दृष्टिप्रसाचनाः प्रचाना हरितास्तत्र वन्या
 मुक्तसमास्मृताः विपाके मधुराशोक्ता मसूरा वद्वर्वसः मकुष्टका ह्रिहरा कलाया प्रचुरा निलाः आढकी कफवातघ्नीति वात
 प्रकोषणीता एव धृत संपुक्ता क्षिप्रोषणमता स्मृताः वातला शीतमधुरास कषायविरुद्धाणकुपुशोणितपित्तघ्ना वणकाः पुंस्त्वना
 रानाः हरेण वसतीनाश्च वित्तये वद्वर्वसः। जते मुक्तमसूराभ्यामन्येत्वा ध्यानकारकाः माषो गुरुभिन्नपुरीषमुक्ताश्चिद्योऽस्तुभ्यो
 मधुरो निलघ्नः संतर्पणस्तथा न्यकरो विरोधात् वलप्रदः शुक्रकफापहश्च। कषायभावाच्च पुरीषमेदी नमूत्रलेनैव कफस्य कर्तुः॥
 स्वादुर्विपाके मधुरो लसोऽसंतर्पणश्चान्यरुविप्रदश्च। माषै समानं फलमात्यु प्रंशुत्वं काकोडफलं तथैव। आरण्यमाषागुणतः
 प्रदिष्टा रुक्ताः कषायाः अविदाहिनश्च। संयाहकपीनसका सहा रीउ लोहि वीर्येण कफमोहतघ्नः आनाहमेरोउदकी क हि कषा
 सापहः शोणितपित्तहृदा। कफस्य हर्त्री नयनामपघ्नो विरोधतो वन्यकुलस्थ उक्तः कुलत्पुत्रो मधुरो विदाही विष्टनक्षत्राहंतपित्त
 कोपीस्तन्येहितशोफविषापहंता स देवने चाप्यपि नमरास्तः॥ इषत्कषाये मधुरसंयुक्तं संयाहकः पित्तकरस्तुरक्तः तिलो विपा
 के मधुरो वलिष्टः क्षिप्रो जले लेपन एव पण्यः रसोऽग्निमेवा जननोत्पमूत्रस्त्वयोद्य के रपो जिलहा गुरुश्चातिलेषु सर्वेषु सितः प्रचा
 नो मेघः सितो ह्रीनतरास्तथा न्येयवः कषायो मधुरो हिमश्च कडुर्विपाके फफपित्तहारी वणेषु पण्यश्च तिलवच्च नित्यं प्रवृद्धश्चैव दु
 वातवर्दी स्येपीति मेवास्वरवर्णं सप्तसपिष्टलस्यूल विलेनैश्च मेरो मरुहः। हरणेति रुक्ता प्रसादन शोणितवित्रयोश्च। रनिगु

४९

क ५

के मधुर ६
 वन के लोचु
 कल ५

शुभं नदी ६
नरसिंहने

॥ ५५ ॥

एहीनगुणं सुकिं विदधा घवे स्योतिषवातरोषैः गोचमउक्तो मधुरो गुरुश्च वल्यस्त्विशुक्लरुविप्रदश्चाग्निघोतिर्गितो निलपि
 त्रहारी संधानं वृत्तश्चेष्टकरसंश्च। रुतः कषायो विषरोपशुक्लवलासदृष्टिस्तय रुद्धिराही कडुर्विपाके मधुरश्च शिविः प्रमि
 त्रविट्मा रुतपित्तलश्चासिताक्षितापीत करक्लवर्णं च वेति येनैकविधा सुशिवाः। ययोदितास्ते गुणतः प्रधानास्ते पाकदूष्मार
 मपाकयोश्च। सहोद्वेगं मूलकजाश्च शिवाकुशिविवल्ली प्रमवाश्च शिवाः। ज्ञेया विपाके मधुरारसे वा वलप्रदापित्रनिवर्हणाश्च।
 विराहवंतश्च भरोचरुहा विष्टमजीर्णं तनिलप्रदाश्च। रुविप्रदाश्चैव सुदुर्जराश्च सर्वस्मृता वै दलिकाश्च शिवाः। कडुर्विपाके क
 डकः कफघ्नो विराहवादाहृता कुसुमः उष्णतसी स्वादुरसानिलघ्नीपित्रोर्लघ्नास्पाक्लडका विपाके रसे वापि कडुः प्रदिष्टः सिद्धाय
 कः शोणितपित्तहेतुः शिघ्रोत्पत्तीक्षणः कफमारुतघ्नः तथा गुणश्चासित सर्षपोपि। अनार्त्रवं व्यादिह तं मर्षयोगतमेव वा अभूमिजंत
 वं वपिनद्यानं गुणवत्स्मृतं न वंशान्यमभिष्यंदिलघु संवत्सरोपितं। विदाहिगुरुविष्टं निविरुद्धं शाल्यादेः सर्षपां तस्य विविद्यस्यास्य
 भागशः कालप्रवर्धकं पित्तं सर्वानं परित्यजति गौरवं। ननु सजति तदीर्घं कमरो विज्ञातं तत्। कौमाणसंस्कारमात्राः संपरि
 कीर्तिताः इति शिविदधान्यवर्गः लघुपथ्यतमं प्रोक्तेः। उर्वपथ्यतमं स्मृतं यद्यदागच्छति सिप्रं तत्र त्वधुतरं स्मृतं। अथ मासवर्गानु
 पदेष्टव्यमः तद्यथा जले रायाश्च शुष्यायाम्पाक्लव्यधुतरं कशपाजंगलाश्चेति घृण्णोऽसवर्गः। मेषा सुत्रो जराः प्रधानतमाः तेषु न
 द्विविधा जंगलाश्चानुपाश्च तत्र जंगलवर्गो हृदयः तद्यथा जंगला विकिराप्रतदा उहाराया प्रसहापलं मृगाविलेरायायाम्पा

सेवी

॥ ५५ ॥

पाके ६

उत्तम ७

राम

अप्र

कोरली तीर १ वलुङ्गा

मध्यपक्ष ३ पुष्पागता ११

वटेर ११०९ कठुली मय १

चलुङ्गा ११०९ रम्य ११०९

धधिव १३३५ क ४

कीतुर ११

नेउली ११

श्रुतितेषां मये जंघाल विक्षिप्तो प्रयानतमो तावेण हरिणो कुरंगो कराल वृत्तमाल शरनश्च दंष्ट्रा पतवारुष्क मगमा तजा प्र
भृतयो जंघाला मृगाः कषायामबुरालववो वातपित्तहरा स्त्री हृणा हृषा वान्ति विरोधनाश्च कषायमबुरो हृद्यः पित्तस्य कपरो गह
संयाही रोधनो वल्य लोषामेणो ज्वरापहः मधुरो मधुरः पावे रोषघ्नो बल दीपनः शीतलो वक्ष विण्मत्रः सुगंधि हारेणो लघु एण्ड
क्षयो र्जयो हरिण स्ता प्रउच्यते नातिरुक्षो न वा रक्त कुरंगो निधीयते शीता मृदु पित्तशामनी विज्ञेया मगमा त का सन्निपात जय
श्याम का सहिका रुद्रि प्रणुत्ला वति तिरि कपि जलवर वति का वते कते मका वार्त्तिक च कोर कलु विं क म मूर मूरो पव क कु क
शो रंग शत पत्रे क कुति तिरि कुरु वा ऊ क म वाल क प्रभृतय आहला विक्षिराः लघु वशीता मधुरा कषाय रोष नाशनाः वर्गैस्त्वादु सा
वर्गै कषायानुरसेल घृवात पित्ति विवरण वं बुभिराह रौ नातिशी तो ह्यो वक्ति शो धनौ इषत गुरु स मधुरो हृद्यो मे वा निर्वर्द्धनः ति
त्रिरिः सर्व रोषघ्नो ग्राही वर्ण प्रसादनः रक्त पित्त हरो री तो ल घु आ पिक पिं जलः कफो ल्येषु वरो गेषु मृदवा ते वरा म्यते वात पित्त ह
रा हृद्यो मे धा मि वल वर्द्धन लघु वक्त करा हृद्या त था वे को म वक्त काः कषाय स्वाडु ल वण स्वयः के रपो र्तो हित मयूरः स्वर मे धा मि द
क श्रो ते प्रिय रा ह्यै क न् मि ग्यो लो निल हा हृद्यः स्वेद हार विवो धनः दं हणः कु कुरो वल्यः तद्व द्वा म्यो गुरु क्षु सः वात रोग जय व मि
विष मज्जर नाशनः कपोत पारा वृत ने गुरा ज परस्म ते को यै र्दु लिं ग्यो गो स्वे ड डि पि मा ण व क्त्रा त पे व क मा त्ति भि दं के ने दा शि शु क सा
रिका वल्यु ली गिरि शो विलो ह्य क सु य हा खं जरी ट क हारी त क दा त् र ह क प्रभृतयः प्रवृत्ताः कषाय मधुरा कं सा फला हारा मरुत्तराः

शतक-
मरफोर
धवगकुम्भ

नव-मरक
५

मि ३०९ दि ११५ क ४
वही इति जे के २ उवहना
कुलकुल मद्र ११
को ३०९ २ का १ गो ३६ सु ३६
पुत्रि वधु आभाते न जे सु गो

सुरस ३
श ४४ ३
शिवली ५३

मन मरुतः ३
मोहवासी ४
कपुली ५५

सुरवा ४
दीप ५५
रामा ५५
सुहो ५५
मोह ५५

स्त

॥२५॥

पित्तश्लेष्महराशीतावक्षसूत्राल्पवर्चसः सर्वदोषकरस्तेषां मेदाशीतलदूषकः कषायस्ताडुलवणो गुरुः काणकपोतकः रक्तपित्तप्रश-
मनः कषाये विरादोपि विपाके मधुरा अपि गुरुः पारावतस्मृतः कुलिंगो मधुरः श्लिष्टो कफशुक्रविवर्धनः रक्तपित्तहरो चेत्तमकुलि-
गत्त्व विष्णुकुलः सिंहवाद्युतरं तं हृदि पिप्पलाजरिष्णुगालमृगैर्वा रुक्मप्रथमो गृहारायाः मधुरा गुरुश्च श्लिष्टावल्या मोरुतनाराणाः
उर्वोपीहितानित्यं नेत्रगुह्यविकारिणोः काकं केकं कुरवां पनासरायां सुलूकविशिल्लश्चेत्तद्वत्प्रभृतयः प्रसह्येते सिंहादिभिः सर्वे स-
माना वायसादयः रसवर्धय विपाकेषु विशेषान् शोषिले हिताः मधुमूषिकं च कुराधिकारवक्त्रं श्लिष्टं च सवर्धनं प्रभृतयः पल-
मृगाः मधुरा गुरुवोरपावस्तुष्पा शोणिते हिताः सृष्टप्रवृत्तिराश्रकासाशीश्वासनाराणाः श्लिष्टाश्च गोघ्राशराचषंशालो-
पाकं लोमशकणैर्दलीमृगविधियैकाजगरं सयमूषिकं नकुलमहावृष्टप्रभृतयो विलेशयाः ववैर्मूत्रं संहनं तु कुपुवेतो वीधे-
वोष्मा सर्ववत्साडुपाकाः वातहर्तुः श्लेष्मपित्ते वकुरुः श्लिष्टाश्वासका सकारणेषु हाश्वा कषायमधुरस्तेषां शराः पित्तकफापरः ना-
तिशीतोष्णवीर्यत्वाद्वातसाधारणो मतः गोघ्राविपाके मधुरा कषायकडुकारसेवातपित्तप्रशमनी च हृणीव न वर्धनी शाल्यकः स्वा-
दुपित्तघ्नो लघुशीतो विषाघ्नः श्लिष्टो मारुतपथ्यो जगरः स्फुरति विनः दुर्गन्धानिलहोषघ्नाः रुमिदूषी विषाघ्नः वस्तुष्पा मधुराः
पाके सर्पमेवातिवर्धनाः श्लिष्टाश्चुतरगोखरोष्ट्रवस्तोरभ्रमेदः पुष्टकप्रभृतयो ग्राम्याः ग्राम्या कान्तेरा सर्वे च हृणा कफपित्तलः राम-
मधुरारसपाकायां दीपनीवनवर्धनाः नातिशीतगुरुश्चिग्यो मंदपित्तकरस्मृतः श्यागलस्त्वनभिष्यं दीतेषां पीनसनाशनाः चं हृण्यमास

सुर २ ५५ ५५

स्तोत्रं
नामराजि
५५
॥२५॥
ग्राम्या

उरेशानीयजोकरा:

मैत्रं पितृश्रेष्ठावहं गुरुमेरः पुष्टोऽवंचरं मौरत्रसदृशं गुणैः स्वासकासप्रतिरूपाय विषमज्वरनाशने अमात्यनिहितं गम्यं प
वित्रमनिलापहं शौरभ्रवत्सलवणं मांसमेकराफोर्द्धवं। अल्पनिष्पद्यं वर्गे जागलः समुराहतः। डुरेज्जु नाननिलर्धः। डुरेपाती
यगो वराः येमृगाश्च विहंगाश्च तेऽभिष्यंदितो मताः। अतीवासन्ननीलमासमीपोदकगो वराः येमृगाश्च विहंगाहं समस्तभिष्यं
दिनस्तुते। अज्जपवर्गस्तुपंचविधः तद्यथा कूलवराः सवाकोरास्थापा दिनमत्स्याश्च। तत्र गजगवयमहिषरुक्ते वरसमैररोहिते
वराहरवृक्षगोकर्णकालपुष्पकौद्रप्रभृतयः कूलवराः परावः वातपित्तहरा वर्यामधुरारसपाकपोशीतलावलितः सिग्धा मूत्रलावल
वर्द्धनाः विरुक्षणे लेखनश्च वीर्यापि त्रहृषणः स्वादुल्लवणस्तेषां गजश्लेष्मानिलापहः गवयस्पृष्टमांसं तु सिग्धं मधुरकास
जित् विपाके मधुरं वापि वा वा मस्य बुवर्द्धनं। सिग्धोऽसो मधुरो वर्यो महिषस्तर्पणो गुरुः निजपुंस्त्वलक्षान्पुवर्द्धनो मांसदा हंत
रुरो मांसं समधुरं कषाया नुरसं स्मृतं वातपित्तोपशमनं गुरुषु क्विवर्द्धनं। तथा वमरमांसं तु कषाया नुरसं स्मृतं वातपित्तोपश
मनो रोहितो गुरुः शुक्लः स्वेदने च हृणं च शीतले तर्पणो गुरुः। अमानिलहरं सिग्धं वाराहं वलवर्द्धनं कफघ्नं खड्गपिशितं कषाय
मनिलापहं। सिग्धं पवित्रमायुष्यं वहु मूत्रं विरुक्षणे हंससारसकौबुकवाककुश्रकास्वकारंडवजीवजीवकवकवलाकापुंडरी
कं सवशरारीशुखनेरीशुखमंडूकैराशुक्ला समालिका सपुष्कररापिका को नौलिकां बुज्जं कामेधरावश्वेन वारलमभृतपु
वासं घातवारिणरक्तपित्तहराः शीतो सिग्धा वर्यामरुज्जिताः सृष्टमूत्रपुराषा शुभधुरारसपाकपोऽस्त्वनैव रोरुवकोऽप्यहं

[illegible]

कमलवर्
नेत्र ३ १५

होलकाजः २

ममलपत्रपार ३३ चक हं सन्ने द ३

पानीयवतीका २ गुणवीर २ वातकर २
शंख २ तिल २ जलैक १
द्वितीयोपाय १

वडा ५

५१

सहस्र

॥ ५० ॥

लङ्कां खशखन कणुकि रोहकनलक प्रभृतयः कोरास्थाः कुर्मकुंजीरकैर्कटशिषुभारप्रभृतयः पादिनः शंखकुम्भस्त्रिषाडुर
 मपाकामरुतुदः शिताप्रिग्याहितापित्रेववस्थाः श्लेषवर्द्धनाः दृष्टः कर्कटलोषावलयः कोलोनितापहृष्टः संधानकृतमृष्ट
 विष्णुजोनिलपित्रहा मत्स्यास्तु विविधानादेयासाधुद्राश्रुतवरोहीतपाटीनिपाटलारात्रिवर्धमिभोमत्स्यल्लमत्स्यवागुजोरसुप्र
 सहस्रैरुप्रभृतयोनादेयाः नादेयामयुरामत्स्यापुरवोमारुतापहाः रक्तपित्रकरासोलाचरपाप्रिग्याल्यववसः कषाचुरसात्तेषोरी
 मरौवलमोजनाः रोहीतोमारुतहरोनासयंपित्रकोपनः पाटीप्रिग्यालोचरपोनिद्रानुः पिशिताशनः दूषयेदक्तपित्रंतुकुष्ठरोगं
 करोत्यसौ। सुरलोहृणोचरपोल्लमत्स्यप्रकरस्तथा सरस्तजगसंभूताप्रिग्यास्वातुरसात्तथा महाकृष्टुवातिनसत्येवामनाः
 तिमितिमिंलिकुलिशामास्त्यमिन्ननेदीवरलेमकरहंगीरकवेदकुंदमहामीनराजीवप्रभृतयः सामुद्रापुरवप्रिग्याम
 धुरानातिपित्रलाः उल्लावातहराचरपाववस्था श्लेषवर्द्धनाः क्लावहाविशेषेणमंसशिवात्समुद्रजाः समुद्रज्रेभ्योनादेया
 वैरुणत्वाकुणेत्रराः तेषामएव निलत्वा बोहूकोपौयुणेत्रसौः प्रिग्यात्वात्वाडपाकत्वात्रयोवप्रिग्यायुणधिकाः नादेयापुरवोस
 धोमसात्तु व्याप्यकारिणः सरस्तजगजानांतुविशेषेणशितोयुक्तश्चदुरगोवरापस्मात्रस्मादुत्सोदयानैमात्रयोमहाभिषदीमा
 सवर्गेव्यातंतवमुष्कृतिव्याधिविषमर्षहतदिग्धविकृतीर्णचरावातानाम्प्रसात्तवारिणवमंसान्यमस्यालियस्मादिगतया
 पनाबहतपरिणताल्यः सप्तर्षीवीर्यत्वादोषकराणिरन्यान्येषामुपदिद्यंमंसं शरोवकप्रतिरपायंयुक्तमुष्कं प्रकीर्तितं विषव्याधि

व्या २ नव २ वीर्यपद २ पं २ रेता ३ सरस्तक ३ अत्यव्यायात्रा ३ जा ३

सहस्र २

॥ ५० ॥
 मध्यदरस
 राम
 ॥ ५० ॥

अथानामाः २

बहुदिष्टतयः २
काज्जु

अलेनडुष्ट

जावादि २

हृतं मृत्युं वा तं हृदि श्वकोपयेता कासश्चासकं रं वृद्धं त्रिदोषं व्याधिदूषितां क्लिन्नं मुक्तेश जने कृ
शं वातप्रकोपनांश्चिचैतुः पादेषु पुंसां सोविहगेषु महाशरीरेषु लघुशरीराश्रुत्यशरीरेषु महाशरी
राः प्रधानतमाः एवमेवैकजातीयां नाम महाशरीरेभ्यः कृशशरीः प्रधानतमाः छत्रादिकृतं तु मां
संस्पृशु लघावपुपदे त्वापः तद्यथा ॥ रक्तादिषु पुंसां तेषु धातुषु त्रैरासु गुरुतराः तथा शक्ति
स्कंधक्रोडशिरः पादकारकटीपृष्ठवर्माकालेयकं पृष्ठं च शिरःस्कंधकटीपृष्ठशक्तिनीवात्मप
त्रयोः ॥ गुरुपूर्वविज्ञानीयातधातवस्तु यथोत्तरं ॥ सर्वस्य प्राणिनो देहे मध्ये गुरुदाहृतः ॥ पूर्वभागे
गुरुः पुंसामधोत्तागस्तु योषितां ॥ रुमं श्रीवं विहगानां विशेषेण गुरुस्मृतं ॥ पक्षीहोपात्मो दिशो म
ध्यतागस्तु योषितां ॥ अतीव ह्रस्वमासंतु विहगानां फलानां शिनी ॥ वृंहणं मांसमत्यर्थं वगानां पिशि
ताशिनी ॥ मत्स्याशीनां पित्तकरं वातघ्नं धान्यवारिणां ॥ जलजान्नपजाग्राम्याः कव्यादेकशफास्रया

तीक्ष्णरस्य

वोह्यै ह. के
या वो स. के
प. भ. गो.

पक्षीहोपम

824 Tom

23

४.

प्रमहाविलवामाश्चयेवजं घालसंज्ञिताः प्रतुहाविकिराश्चैवतघवस्रयथोत्तरां अत्याभिष्यंदि
नश्चैवयथा पूर्वमतोन्यथा। सर्वप्रणिनां सर्वशरीरेभ्यो ये प्रधानतमानवन्ति। यत्कृत्यदेशवर्तिनसाना
हरीतप्रधानात्नामेमभ्यवयस्कंसर्गं मक्तिः प्रमुपादेयमां समिति॥ भवतिचात्रा॥ चक्षुशरीरावयवा
स्वभावोधातवः किपाः। लिङ्गं प्रमाणं संस्कारो मात्राचास्मिन्परीक्षिता इति॥ ॥ इति मांसवर्गाः ॥
चक्षुशरीरावयवाः स्वभावोधातवः किपाः। **जर्जफलवर्गा उपदेस्यामः**॥ तद्यथा। हाडि मांसमलकव
हकोलुकर्कधुसोवीरसिंचितिकफलकपित्यमातुलुंगाघातककरमृदकपियालनारागजेवीरन
कुचमव्यपागवौतवेत्रफलप्रचीनामलकतिन्निडी कनीपकोशांशाल्मीकाप्रभृतीनि अस्नानी
रमतः पाकेगुस्तुह्मनिवीर्यतः। पित्तलान्यमिलघ्राणि प्रायः स्त्रैश्चकाराणि वा। कषायानुरसंतेषां
हाडिसंज्ञातिपित्तलं। दीपनीयं रुचिकरं हृद्यं वधो विवंधनं। ध्रुविधंतनुविज्ञेयं मधुरं चास्त्रमेवावि

२३

राम १५१

जनीया मलक ३ लसा सुजैत ना ५
नीबोश जक देवः ३ कफर
मदावा ३

११५१॥
शेव सुतिवद
जातिः ३
लज्जक
२२३
जना मरु

का. ३

दोषघ्नं मधुरं असंवातकफापहं। असंमधुरं तिक्तं कषायकटुकं सौच्यं सर्वदोषघ्नं वृषसामन
कीफलं। हृतिवातं तद्वृत्तत्वात् पित्तमाधुर्यं शोथनः। कफं रुतकषायत्वात् फलेन्योऽधिकं तु ततः। कर्क
षुकोलवद्वर्मापित्तकफापहं। पक्वं पित्तानिलहरं श्लिग्धं समधुरं सरं। पुरातनं तदुग्रमणं श्रमघ्नीय
नं लघुं। सौवीरं वद्वर्माश्लिग्धं मधुरं वातपित्तजितं। कषायघ्ना दुसं ग्राहिणी तं सिधितिकाफलं। आमं कपीत्य
मस्वर्यं कफघ्ना ग्राहिवातनं। कफानिलहरं पक्वं मधुरास्त्ररसं गुरु। कामघ्ना सारविहरं तत्त्राघ्नं कंठशो
धनं। लघुं श्लिग्धं दीपनं हृद्यं मातुलुंगमुदाहृतं। त्वकृतिक्ता दुर्ग्रातस्य वातकृमिकफापहः। स्वादुशीतं गु
रुश्लिग्धं मांसमारुतं। पित्तजितं। मेध्यं शूलानिलकृद्दिकफारोवकनाशनं। दीपने लघुसंग्राहिगुल्मा
शोध्यंतु केसरं। शूलजीर्णतिबंधेषु मंदैर्ग्नौ कफमारुते। अरुचौ च विशेषणारमस्तस्योपदिश्य
ते। पित्तमारुतकृशालं पित्तत्ववृद्धकेसरं। हृद्यं वर्णकरं रुच्यं रक्तमांसवलप्रदं। कषायात्र संस्था

न. ५५८ १

8.

उवातघ्नं हृत्पाण्डुरं पित्रा विरोधि संपक्वमांशु कवि वर्धनां हृत्पाण्डुरं मधुरं वल्यं गुरु विष्टम्यं तीर्थ
 ति। आश्रात कफं वृष्य सस्नेहं श्लेष्म वर्धनां। विशेष विष्टं मकरं लकुचं शुक्र नाशनां। अल्मं तृष्ठा
 पहरं व्यं पित्त कुत्कर मई कां वात पित्त हरं वृष्यं प्रिया लं गुरु शीतलं। हृद्यं स्वाड कषाया लं भव
 मास्य विशोधनं। पित्त श्लेष्म हरं ग्राही गुरु विष्टं मिशीतलं पारावतं सुमधुरं रुच्यं प्रत्यग्नि वात जि
 त। गार दोष हरं नीयं प्राचीना मल कंतथा। वातापहंति त्रिडिक मां पित्त वला सजित। ग्राह्यं हृ
 पनं रुच्यं संपक्वं कफ वात जित। तस्माद ल्यांतरं गुणं कोशाग्र फल मुच्यते। अल्मी कायाः प
 लं शुक्रं तद्वेदितु केवलं। अल्म समधुरं हृद्यं विशदं प्रकरो वनं। वातघ्नं दुर्जरं प्रोक्तं नौ गैरं स्पफ
 लं गुरु। तस्मात्प्र लक फो ल्कै शकृर्दिश्याम निवारणं। वात श्लेष्म विवंधं जं वीरं गुरु पित्त जित
 । ऐरावतं हंत शोभ मल्मं शोणित पित्तं हंते॥ हीर वृक्ष फलं ज्ञां वं रजो हंति डक वकुल धन्वंना

नीच

जीरी

वाक्

॥ ८३ ॥
 अल्म फल
 त्रिषु ५

राम
 कर

कौटिल्य १

कौटिल्य १

कौटिल्य १

नारायण १

धर्मोदय

कौटिल्य १

उत्तर ९

रामेनकाः अथकर्णफलं गुरुषु कर्णगोरोकी पुष्करवर्ति विः चवीवी प्रभृतीनि फलान्येतानि
शीतानि कफपित्तहराणि च। संग्राहकानि हृत्कारिण कषायमधुरानि च। स्निग्धं पित्तं हृत्कारिण
। हीरवत्फलं तेषां गुरु विष्टं मिश्रीतं। कषायमधुरं सान्द्रं नातिमार्सुतकोपनं। अत्यर्थं वा
तलं ग्राहितां ववं कफवातजित्। स्निग्धं स्वादु कषायं वराजादनफलं गुरु। कषायं मधु
रं हृत्कारिणं कफवातजित्। अमोक्षं लघु संग्राहि स्निग्धं पित्तं शिवर्द्धनं। आमं कषायं स
ग्राहि तिडकं वातकोपनं। विपाके गुरु संपक्वं मधुरं कफपित्तजित्। मधुरं कषायं स्निग्धं
संग्राहि वाकुलं। छिरीकरं च दत्तानां विशादं फलमुच्यते। सकषायं हि मं स्वादु धानं च न कफ
वातजित्। तद्व्यागोरु कं विद्यादशमंतक फलानि च। विष्टं मिमधुरं स्निग्धं फलं तंतर्पणं गुरु
। अत्यल्पमीषमधुरं कषायानुरसं लघु। वातघ्नं पित्तजननं आमं विद्यात्सूक्ष्मं। तदेव पक्वं

धार्मीना ३

80

मधुरं वातपित्तनिर्वहणं। विपाके मधुरं शीतं रक्तपित्तप्रसादनं। पौष्करं स्वादुविष्टं प्रिवल्यं क
फकरं गुरु। कफानिलहरं तीक्ष्णं स्निग्धं संग्राहिद्विपनं। कटुतिक्तकषायोष्णं वातं विवृणुमुदा
हृतं। विंघातत्रेव संपक्वं मधुरातुरसंगुरु। ~~विपाके मधुरं शीतं रक्तपित्तप्रसादनं~~ विहाविष्टं भकरं दोषकृत्पू
तिमारुतं। निवीफलं साश्चकार्णसुन्यकृत्पित्तजीतं। तद्गुरुचरपित्तासृक्कासस्वांसविषा
पहांतालतालिनालिकेरपनसौचप्रश्रुतीनीचा। स्वाडुपाकरमान्याऊवतिपित्तहराणिवा।
वलप्रदानिस्निग्धानिर्वहणानिहिमानिच। फलस्वादुरसंतेषातालजंगुरुपित्तजित्। तद्दी
जंस्वादुपाकंतुसूत्रलं वातपित्तजित्। नालिकेरंगुरुस्निग्धं पित्तघ्नं स्वादुशीतलं। वलमां
सप्रहृदघ्नं चंहराणं वस्तिशोधनं। पनसं सफषायंतुस्निग्धं स्वाडुरसंगुरु। मोचं स्वाडुरसंप्रोक्तं
कषायनातिशीतलं रक्तपित्तहरं रुच्यं वृष्यं श्लेष्मकरंगुरु। दाहाकात्रमयं मधुकपुष्पं प्रभु

॥ ५३ ॥
के ५५

दृष्टं २
५३

राम.

पित्तार्क ३
वसुधैव कुटुम्बकम्

वदाम ५

सुरी ५

तीनिरक्तपित्तहराण्यङ्गुलीमधुराणिवाग्नेष्मलानिचवृथाणिसंश्लीणिविनिहि
शेषातेषांद्राज्ञामरास्वर्यामधुरास्निग्धशीतलारक्तपित्तञ्चरश्वासतस्मादाहशयापहा॥
हृद्यपूत्रविवंधंघ्नंपित्तासृग्दाहनाशनांकेचपरमायनंमेघंकाश्मर्यफलमुच्यते। शतशेषा
पहं हृद्यंशीतलंतर्प्याणंगुरु। रसेपाकेचमधुरंरचत्तरंरक्तपित्तनितावृंहणीयमहृद्यंमधुक
कुसुमंगुरु। वातपित्तोपशामनंफलंतस्योपदिश्यते। वातामाभिष्युकाहोडनिबुलपिबुनिको
वृमाणाप्रवृत्तीनि। पित्तश्लेष्महराण्यङ्गुलीस्निग्धोष्णानिगुरुणीवावृंहणान्यनिलघ्नानिकृष्ण
णिमधुराणिच। कषापकफपित्तघ्नंकिंचित्तिक्तंरुविप्रहं। हृद्यंसुगंधिविशदंलवलीफलमु
च्यते। वसिरंशीतपाक्यंचसारुक्करनिबंधनं। विष्टंभिडुर्जरंशीतंरूहंवातप्रकोपनं। विपाके
मधुस्वापिरक्तपित्तप्रसादनंशीतंकषायमधुरंरंकेमाहृतकूकुरु। स्निग्धोष्णतिक्तमधु

सुमीवर्तक २

गुग्गुली २

नेलउजी २

कास्मिरेप्रामेई ९

अथ तो २ ५
स्वच्छ २ ५
नीच ५ ५
२३ जी ५ २५ ५
नव ५ ५ ५
०८ ५ ५ ५

४।
कोहल

रं वातश्चेत्रमकुपै गुहं। शमी। नैगुरु स्वाडुरु हो सुं केशनाशनं। गुरु श्लेष्मातक
 फलं कफदात्मधुरं हिमं। करीराह कपिलु निराश्वल्यं फलानि स्व। उति त्तक
 दुस्मानिक फवातहराणां च। तिक्तं पित्तकरं तेषां सरं कदु विपाकि च। ती हो सुं कदु कं पि
 लुमस्त्रेहं कफवातजित। आसुकरं तो वरं कं कषायं कदु पाकि च। उलं कुमि ज्वरानाह
 मेहोदवर्त्तनाशनं। कुष्ठगुल्मोदराशो धं कदु पाकि तथैव च। करं ज किं युकारिष्ट फलं
 जंतुप्रमेहनुत्तर। रु हो सुं कदु कं पाके लघुवातक फापहं तिक्तं प्रीषद्विषा हति विडंग कं मि
 नाशनं। वृष्यं पुंससं मेध्यं रोषं शोफं कुष्ठनुत्तर। कषायं हि पनं वात्सं बहुष्यं वा मया फलं
 । मेहनं लघु रु हो सुं वै स्वर्ग्यं क मिनाशनं। वृष्यं स्वा उपाका हं कषायं कफपित्तं कफ
 पित्तहरं रुग्णं बंधं चे इमं नापहं। कषायमिष त्मधुरं किं वित्पूग फलं सरं। जाति कोशो

विश्वरं

राम-

४.

स्वाडं पाकरसानिवापि च तेषु कुष्मांडवान्मध्यं कफावहं शुष्कलघुसह्यारं दीपनं वसि
 शोधनं सर्वहोषहरं हृद्यं पथ्यं वेतो विकारिणामुद्दिष्टशुक्रक्षयकरं कालिंदं कफवातकृत् अना
 भुमिन्नविद्धोत्तुरुहं गुर्वतिशीतलातिक्तालावुरहृद्यापिवामनीवातपित्तजितं त्रुपुसेर्वाकृत् कर्का
 रुक्शीर्णवृत्तप्रभृतीनि स्वाडुतिक्तासाम्याऊः कफवातकराणि वा सृष्टृश्च पुरिघारिण रक्तहं
 णावावाल्मुनीनं त्रुपुसंतेषां पित्तहरं स्मृतं तत्प्राडुं कफकृत् जीर्णमिल्मं वातकफापहं एवाकृत्
 सकर्कासं पक्वं कफवातकृत् सक्षारं मधुरं हृद्यं दीपनं नातिपित्तलं सक्षारं मधुरं चैव क्षाण
 वृत्तकफावहं भेदनीदिपनं हृद्यं आनाहाहीलनुलुब्धं विष्यली मरिचशृंगवेराडुकहिगुजीर
 ककुस्तुवरुजं वीसुमुखसुरसौत्रकं पुश्रुणसुगंधं ककासमैर्दककालं मांलकुठरकं होवेर

५५/७
 ५५/३
 ५५/४
 ५५/५
 ५५/६
 ५५/७

पित्त
 ५५
 राम
 धीमनी

कुसुमा
 जननवरीजो
 श्रेतकुठरकममरी
 कोहिसं
 ककुस्तुवरुजं
 वीसुमुखसुरसौत्रकं
 पुश्रुणसुगंधं
 ककासमैर्दककालं
 मांलकुठरकं
 होवेर

मरुतम् २ श्री कृष्णाय १ काशी १

शुद्धि १ अक्षर १ नल १

केशवपुष्पाशिशुमधुशिशुफणितकसर्षपगजिकाकुलाहलवर्णाङ्गिरितिलपणिकावर्षाश्वित्रकेशतकलसु
नकलायफलंडुप्रभृतीनि। कटुमुष्णनिरुच्याणिवातश्लेष्महराणिवाकृतत्रेषूपयुज्यंते संस्कारार्थमनेकधा
। तेषां शुद्धी स्वादुगीतापिष्णुलीङ्गकफापहाशुष्काकफानिलस्त्रीसादृष्यापित्तापिरोधना। स्वादुपाकाद्रम
रितं गुरुश्लेष्मप्रक्षेपिका कटुसुलघुतत्तुष्कमृष्यकफवातजित्वा नात्युष्णनातिशीतं ववर्धतो मरिचं
सितागुणवन्मरिचस्त्वहृष्यं वविशेषतः। नागरं कफवातघ्नं विपाके मधुरं कटु। वीर्योष्णं रोचनं हृद्यं सस्ने
हं लघुदिपनं। कफानिलहरं स्वयं विषंधानाहशूलजित्वा कटुं रोचनं हृद्यं वृष्यं वैवाद्रिकं स्मृतं। लघुसंघा
चनं हि गुदीपनं कफवातजित्वा कटुतीक्ष्णं सरं सिग्धं मुलाजीर्णं विषंधं उतातीक्ष्णं कटुकं पाके रुच्यं पिच
त्रिवर्द्धनं। कंठं श्लेष्मानिलघ्नं वाग्धातुं जीरकं क्षेप्यं। कौरवी करवीतद्वतविशेषासोपपञ्चिका। **भक्ष्यं भोजनं**
नमोऽस्तु विविधेष्वकारिता। आद्राकुस्तु वरीकुर्यात्स्वादसौगंधहृद्यता। सा मुष्णामधुरा पाके स्निग्धात्य

नमोऽस्तु २

स्वस्वता २

मनसी २ वनवाचरी ३

लो १

कसौजी ५

सु १५२

०
१५५५

हाहनाशनीदोषमाकुटुकाकिवितरित्ताश्रीविशोधनाजंवीरपावनसीक्षाः कृमिवातकफापहासु
 रमिदीपनोसयोमुखवेशधुकारकः। कफानिलविषश्वासकासदोर्गन्धनाशनः। पित्तकृत्याश्वस्तलघुः सु
 रसः समुदाहृतः। तद्वत्सुमुखोद्देश्योविशेषादूरनाशनः। कफघ्नालघुवोरुताः तीक्ष्णोष्णपित्तवेदना। क
 टुपाकरसाश्वेतसुरसार्जकभ्रमृणाः। मधुराकफवातघ्नापाचनः कंठशोधनः। विशेषपित्तहरः सतिक्तः कास
 मर्दकः। कटुः सत्तारमधुरः शिथिलित्तोथवित्तलोमधुशिथुः सस्तिक्तः शोफघ्नोदीपनः कटुः। विदाहिवद्भविताम्
 जंरुदोतीक्ष्णोष्णमेवच। त्रिदोषशार्पयंशाकं गाडीरंवेगनामवाचित्रकस्तिलपर्णिवकफशयहरलघुः। वस
 भूः कफवातघ्नोहितोशोफहरदर्शसा। कटुतीक्ष्णसाहृद्यारोचनीवक्त्रिदिपनी। सर्वदोषहरनद्धीकषामू
 लकपोतिकोमहत्तुल्यविष्टभीतीक्ष्णामं त्रिदोषकरतद्वदेवस्निग्धसिद्धं तुपित्रनुत्तकफवातजित्
 । त्रिदोषशमनं सुष्कं विषदोषहरं लघुविष्टं निवातलेशकं सुकृमनात्रमूलकात्। पुष्पं वपुचंचकजं य

सु १५५५

रम०
१५५५

सर्वदोषहरं कषीस्रं लघुं वातघ्नं पुष्पं

गाडीनी २

यथोचरंतेलघकः प्रदिष्टः तेषां तु पुष्पकफपित्तहंतफलनिहन्त्यात्कफमारुतौ च विधेयतीक्ष्णः क
 टुपिच्छलश्वगुरुः स्वरः स्वादुरासो च वल्यः ॥ दृष्यश्च मेधास्वरवत्पचकुर्मग्रास्थिसंधानकारो रसो नः ॥ २५ ॥
 हृद्रोगजीर्णक्षारकुक्षिशूलविवधगुल्मासचिकासशोफाशु दुर्नामकुष्ठानिलसादजं तु समीरणाः स्वासक
 फांश्च हन्ति ॥ २६ ॥ **नासक** सवीर्यो निलहुकटुश्च तीक्ष्णगुरुर्नातिकफावहश्वावलावहं पित्तकारोति किंचित
 पलंडुगृध्रं च विवक्ष्ये च ॥ २७ ॥ **सिग्धो** स्वरधुतुकारिव लोथमेधा कफपुष्टिदश्च ॥ स्वादुर्गुरुः शोणित
 पित्तशस्तः सपिच्छलः क्षीरपलांडुस्तः ॥ २८ ॥ **कलायश** कं पित्तघ्नं कफघ्नं वातलं गुला कषायचरं संचिवि
 पोके मधुरं च तत् ॥ २९ ॥ जीवंती वृहणी कं वा गुर्वदिह्यारसायनी चतुष्पा सर्वदोषघ्नी जीवनी मधुरा हिमा
 पुचुं मृथिका रणी जीवंती विचित्रिका विवीतिक्ता भस्मातकं छे गलं व्री वृक्षादनी फं जी शाल्मली सल्लुवनस
 ति प्रभृतीनां कषायस्वादुतिक्ता निरक्तपित्तहराणि च कफघ्नान्यनिलं कुर्युः संयाही लिलघ्ननिवा ॥ १९ ॥ लघुवि

नार
 चे

उही पत्र २ तां क्लो गं ज न्ने को ग्रा हि वात म्जेष्मार च शक्ति त ६ नदी २ ४३६ १२ नदी २ ४३६ १२

व

पाकेमधुरः पिच्छलः प्राणिनांहितः कषायमधुरायाही चूचुस्तेषां त्रिदोषहाररुहादनीवातहराफ
 जी स्मृतिनिजापहा॥ चिचुशकं त्रिदोषघ्नं जीवंत्याश्वेवनिर्दिशेत्॥ रूक्षीरवृक्षोत्पन्नादीनां कषायाः पल्ल
 काः स्मृताः॥ शीताः स्याद्विषाः शस्त्ररक्तपित्तातिहारिणां४ पुनर्नवावसृणतक्षारीतक्षकवक्ष्यदनीवि
 शकप्रभृतीनि॥ उष्णानि स्वादुतिक्तानि वातप्रशमनानि च॥ तेषु यो नर्तव्यं शकं विशेषात् शोफनाशनं॥ तदं
 जीर्यकोपोदकं॥ श्ववैजाविष्टीपालं कर्पावाशुकप्रभृतीनि॥ सुष्ठु मूत्रपुरीषाणि सहा मधुराणि चामंद
 वातकफाभ्यां रक्तपित्तहराणि च॥ मधुरो रसपाकाभ्यां रक्तपित्तं चैषोपहा॥ तेषां शीतलो रूक्षः तंडुलीयो
 विषोपहा॥ २ स्वादुपाकरसादृष्या वातपित्तमदापहा॥ उपोदका सरास्निग्धा बल्यश्लेष्माकरी हिमा॥ ३ कदुर्विषा
 केनिमिहमेधाग्निबलवर्धनः क्षारसर्वदोषघ्नो वायुकोरोचकः सरः॥ ४ चिच्छीवास्तुकवतरिषापालं कर्पा
 तंडुलीयवता वातचूचवद्विण्मूत्रा रूक्षा पित्तकफेहिता॥ पशुकमाश्ववलं रूक्षजद्विण्मूत्रमासृतं॥ मां डूक

म कृत
८७

सम०

सामान्यपारिप्लवना सुगुणानामन्युवचैव निषिद्धा ॥ ३३ ॥

संज्ञा २ से ६५ १ गणेश वर सुयोधन

अथ कसबदिना

के. के. पु. पु. पु. पु.

यस्य १ नायिका

वे. म. र. १

पुणीसमलसुनिषेष्कसुवर्चला। द्विष्यलीगुड्वीगोजिहिका। काकमाचीवरुणप्रपुनाटावल्लुजस
तीनेहतीकंटकारिकाफलपाटोलवार्त्ताकोकार। वेष्टकाकडुकीकोरुकरकपर्यटककिराततिक्तक
कोटकारिष्टः। कोशातकीवित्रककरीरुष्टकार्कषुष्णीप्रभृतीनि। कफपित्तहरणपाङ्कः। रुघानिसलघ
निच। कुष्ठमेहद्वारास्वासासारुचिहरणिव। १ वार्त्ताकीदहतीचेवकंटकारीफलानिवायाथोत्तरंलघुनि
स्फःसत्ता१मधुराणिव। २ उष्णानिदीपनीयानिवातस्त्रेष्टेष्टहरणिव। कषायाउहितापित्तस्वादःपाकेरसा
हिमा। ३ लघ्वीमंडकपणीउतद्वतगोजिहिकामता। अविदाहिनिदोषघ्नः। संप्राहीसुनिषत्सकः। ४ अत्रलु
जःकडुःपाकेतिक्तःपित्तकफापहः। ५ पित्तंविदोषघ्नंशकंकवुसतीनकं। ५ नात्कुलशीतंकुष्ठघ्नंकाकमा
षाश्रुतद्विधं। कंडुकुष्ठमिध्यानिकफवातहरणिव। ६ फलानिदहतीर्नाउकटुतिक्तलघुनिच। कफ
पित्तहरणंउष्णतिक्तमवातलं। ७ पटोलंकडुकंपाकेहृष्यरोचनदीनांतद्वतककोटकंप्रोक्तंकारवेष्टकमे

४

वचा आट रूषकावेनायग इची निवपपयः ॥ १० ॥ किरात तित्त संहिताः तित्ता पित्त कफा पहाः कफा पदं
 शाक सुक्तं वरुण प्रपुनोटयोः ॥ ११ ॥ रुक्षं लघु सती न च वात पित्त प्रकोपणं दीपनं कालशकं उगर दोषह
 रं कटु ॥ १२ ॥ कोसं मधुरं रुक्षं वर्णं श्लेष्महरं लघु ॥ वातलं नादिकाशकं पित्तघ्नं मधुरं चतुः ॥ १३ ॥ ग्रहणा
 शो विकारघ्नी सास्त्रा वातकाफहिताः ॥ उष्ण कषाय मधुराः चो गरीचाग्निदीपनी ॥ १४ ॥ त्रिवर्त्सी लोणिका पीलुवे
 र्णा वत्त रजीरकाः सुवर्चला रुक्कुराः कसुं वरु कुटिजराः ॥ १५ ॥ स्वादु पाकरसाः शीताः कफघ्नी नातिशीतल
 ॥ लवणातुरसा रुक्षा सत्ता रावातलाः सगः ॥ १६ ॥ स्वादु तित्ता कुतलिका कषायाः स कुटिजराः ॥ सग्राहि शीत
 लं चापिलघु दोषविरोधिवा ॥ १७ ॥ राज कटुं उषाकं उषदीशकं चतुर्द्विधं ॥ स्वादु पाकरसं शकं दुर्ज्ञं रं हरि मंथ
 जं ॥ १८ ॥ भेदनं मधुरं रुक्षं कलाय मतिवातलं ॥ प्रसन्नं कटुकं पाके लघु वात कफा पहा ॥ १९ ॥ शोषघ्नं उष्ण वीर्यं
 चपत्रं शतिकरं जकं ॥ बल्या कषाय मधुरा वृंहणा पिबला परा रक्त पित्त हरणुवी सन्मा शीता कलं बुकोठातां

दोषघ्न २

न च रजीव
 कसुं वरुण
 प्रपुनोटयोः
 रुक्षं लघु
 सती न च
 वात पित्त
 प्रकोपणं
 दीपनं
 कालशकं
 उगर दोषह
 रं कटु ॥ १२ ॥
 कोसं मधुरं
 रुक्षं वर्णं
 श्लेष्महरं
 लघु ॥ वातलं
 नादिकाशकं
 पित्तघ्नं मधुरं
 चतुः ॥ १३ ॥
 ग्रहणा शो
 विकारघ्नी
 सास्त्रा वातका
 फहिताः ॥ उष्ण
 कषाय मधुराः
 चो गरीचाग्नि
 दीपनी ॥ १४ ॥
 त्रिवर्त्सी लो
 णिका पीलुवे
 र्णा वत्त रजीरकाः
 सुवर्चला रुक्कुराः
 कसुं वरु कुटिजराः
 ॥ १५ ॥ स्वादु
 पाकरसाः शीताः
 कफघ्नी नातिशीतल
 ॥ लवणातुरसा
 रुक्षा सत्ता रावातलाः
 सगः ॥ १६ ॥ स्वादु
 तित्ता कुतलिका कषायाः
 स कुटिजराः ॥ सग्राहि
 शीतलं चापिलघु
 दोषविरोधिवा ॥ १७ ॥
 राज कटुं उषाकं
 उषदीशकं चतुर्द्विधं
 ॥ स्वादु पाकरसं
 शकं दुर्ज्ञं रं हरि मंथ
 जं ॥ १८ ॥ भेदनं
 मधुरं रुक्षं कलाय
 मतिवातलं ॥ प्रसन्नं
 कटुकं पाके लघु वात
 कफा पहा ॥ १९ ॥
 शोषघ्नं उष्ण वीर्यं
 चपत्रं शतिकरं जकं
 ॥ बल्या कषाय मधुरा
 वृंहणा पिबला परा
 रक्त पित्त हरणुवी
 सन्मा शीता कलं बुकोठातां

न च रजीव
 कसुं वरुण
 प्रपुनोटयोः
 रुक्षं लघु
 सती न च
 वात पित्त
 प्रकोपणं
 दीपनं
 कालशकं
 उगर दोषह
 रं कटु ॥ १२ ॥
 कोसं मधुरं
 रुक्षं वर्णं
 श्लेष्महरं
 लघु ॥ वातलं
 नादिकाशकं
 पित्तघ्नं मधुरं
 चतुः ॥ १३ ॥
 ग्रहणा शो
 विकारघ्नी
 सास्त्रा वातका
 फहिताः ॥ उष्ण
 कषाय मधुराः
 चो गरीचाग्नि
 दीपनी ॥ १४ ॥
 त्रिवर्त्सी लो
 णिका पीलुवे
 र्णा वत्त रजीरकाः
 सुवर्चला रुक्कुराः
 कसुं वरु कुटिजराः
 ॥ १५ ॥ स्वादु
 पाकरसाः शीताः
 कफघ्नी नातिशीतल
 ॥ लवणातुरसा
 रुक्षा सत्ता रावातलाः
 सगः ॥ १६ ॥ स्वादु
 तित्ता कुतलिका कषायाः
 स कुटिजराः ॥ सग्राहि
 शीतलं चापिलघु
 दोषविरोधिवा ॥ १७ ॥
 राज कटुं उषाकं
 उषदीशकं चतुर्द्विधं
 ॥ स्वादु पाकरसं
 शकं दुर्ज्ञं रं हरि मंथ
 जं ॥ १८ ॥ भेदनं
 मधुरं रुक्षं कलाय
 मतिवातलं ॥ प्रसन्नं
 कटुकं पाके लघु वात
 कफा पहा ॥ १९ ॥
 शोषघ्नं उष्ण वीर्यं
 चपत्रं शतिकरं जकं
 ॥ बल्या कषाय मधुरा
 वृंहणा पिबला परा
 रक्त पित्त हरणुवी
 सन्मा शीता कलं बुकोठातां

चपत्रं
 शतिकरं
 जकं
 ॥ बल्या
 कषाय मधुरा
 वृंहणा पिबला
 परा रक्त पित्त
 हरणुवी सन्मा
 शीता कलं बुकोठातां

बुलपवंतीकोणसंकटुपित्तप्रकोपणं॥२॥ सुगंधिविशदंतिक्तंस्वर्णवातकफापहं॥ अंसनंकटुकं पाके कषायं वद्वि
 दीपनं॥२॥ वक्रकंडू मललेदः॥ दोगंध्यादिविशोधनं॥ कोविदारसणशाल्मलिपुष्पाणि मधुराणि मधुरपाकानि
 रक्तापित्तहराणि वाधववरवकुलवृक्षागस्त्यकायाः पुष्पाणि॥ तिक्तानि कटुविपाकानि त्रयकासहराणि च॥ म
 धुशिशुकरीरुसुमानि च॥ कटुविपाकानि सृष्टमूत्रपुरीषा॥ एकरीरुसुमंतेषु कफपित्तहरं लघु॥ आगस्य
 नातिशीतोष्णनक्ताधानं प्रशस्यते॥१॥ राजवंक्षस्य निवस्य मुष्ककोकोक्षस्य च॥ कफपित्तहरं पुष्पं कटुघ्नं कटु
 जस्य॥२॥ सतिक्तं मधुरं शीतं पञ्चपित्तकफापहं॥ मधुरं विद्वलं स्निग्धं कुसुदं द्वादिशीतलं॥३॥ तस्यादल्पीतरगु
 णं विघातुं वलयात्पलं॥ सिंदुवारं विजानीयात् हिमं पित्तविनाशनं॥४॥ मालती मल्लिका चोषे सोरभा तपित्तना
 शना॥ सुगंधिमधुरं रूघवं कुलपाटलानि च॥ श्लेष्मपित्तविघ्नं तु नागं वृक्षकुंकुमं॥ चंपकं रक्तपित्तघ्नं शी
 तोष्णकफनाशनं॥६॥ किंसुकं पित्तकफनुत्ततद्वतदेव ऊरुं टंकां यथावत्संविजानीयात् पुष्पदह्योचितं मया

नक्तकम
 ५३

विषय ७२५१०

तिरुके

उत्तरी भाग पत्र ३

अथ विषयः

सक

४

५६

अथ
श्री
महा
देवी

एष मधुनायुशराषकटुस्नेहहराणि च। द्विवर्कमिलंतेषु स्वादुपाकं सपिष्टं। विष्यदिवातलं नातिपित्रे
अहरे च तत्र। वेणोः करीरस्नेहघ्राकटुकारसपाकतः। विदाहिने वातकराः सकषायति रुहाणाः। २ उद्वि
हानिपलासे लुकरो रक्षति जानिवातत्रयलोहनातं मधुरं धुरविपाकं रुसंदोषशमनं। इत्युजं मधुरं कषाया
सुरसं कटुपाकं शीतलं च। तद्वदेवोस्मकारीषं कषायवातकोपनं भूमिजं नातिवातलं। भूमिजास्यानुरसः पिपा
कसिलकं कस्युणिका सुष्कशोका निमदीदोषप्रकोपणानि विष्टं भिनः स्मृताः। सर्ववटका वातप्राके
पणाः। पिपाकवातलोः सार्द्ररुविष्या वातदीपना। कीटादिगुरु रूक्षं वप्रायो विष्टं मिश्रितं। सकषायं च सर्व
हि स्वादुपाकमुदाहृतं। पत्रं पुष्पं फलं तालं कंदो अगुरुः परः। कर्कशं परिजीर्णं च कृमिकृमिदं नो ज्ञातं। व
र्जयेत्पत्रशकं च यदा कोलावरोधिवं। संधवसा मुद्राभिः सोवर्धलो मको द्विदप्रभृतानि। यथोत्तरमुष्णा
निवातहराणि कफपित्रराणि यथा र्वं। त्रिधा निस्वाहानि सृष्टं मूत्राणि वेति। चतुष्पं संधवं कृपं

आर्यो र मेहर

अथ विषयः

अथ विषयः

अथ विषयः

राम०

५६

ॐ
६६

सच्यलघुमिदीपनांस्निग्धसमधुरं वृक्षं शीतं दोषघ्नमुत्तमं ॥ १ ॥ सायुद्रं मधुरं पाकेनात्फलमविहृतिवाभेदनं
स्निग्धमौषधमूलघ्नं नातिपित्तलं ॥ २ ॥ सत्तारं दीपनं सूक्ष्मं हृद्दोगकफनाशनं ॥ रोचनं तीक्ष्णमुष्णचवि
डं वातातुलोमनं ॥ ३ ॥ लघुसौवर्चलं पाके वीर्योष्णविशदं कटुः गुल्मशूलविवंधघ्नरुघे सुगमिरोचनं ॥ ४ ॥ रो
मं तीक्ष्णमुष्णचवायिकटुपाकिवावातघ्नं वद्धविष्मदिसूक्ष्मं विडाभेदिमूत्रलं ॥ ५ ॥ लघुतीक्ष्णमु
सुषुप्तिदिमूक्ष्मं वातातुलोमनं ॥ सतिक्तं कटुसुदारं विद्यास्त्रवणमौद्रिदं ॥ ६ ॥ कफवातक्षमिहं लेखनं पि
ताकोपनं ॥ दीपनं घ्राचनं भेदिलवणं गुडिकाक्षयं ॥ ७ ॥ ऊपरप्रमवृक्षारं बालकैलाकरेक्षवं ॥ कटुबल
णं भेदिविहितं लघ्वे च ते ॥ ८ ॥ **यवहारस्वर्जिका** दारः पाकं मंढं कणक्षारं गुल्मार्शं ग्रहणीदोषवाघ्नं
रश्मिनाः ॥ ९ ॥ तारासुपाचनाः सर्वरक्तपित्तकराः सराः ॥ शैवो वक्रिसमाक्षारो स्वर्जिकायावस्तु कर्मो ॥ १० ॥
मुक्तशेषविवंधार्शगुल्मस्त्रीहविनाशनो ॥ उष्णो निलघ्नप्रक्ते दीपवाहारो बलापहः ॥ ११ ॥ मदीघ्नः

८८
प्रातिपदिका
विनाशनः

३६९

व०
१००

पार्ष्णिः दारो मूत्रवस्तिविशोधनः विरूतणोऽनिलकरः श्लेष्मघ्नः पित्तहृषणः ॥ १२ ॥ अग्निदीपकः स्त्री
दणः चंकणहोऽयमेतः ॥ सुवर्णस्वादु रुच्यं च दंढणीयं रसायनं ॥ १३ ॥ दोषत्रयघ्नं शीतं च वक्षुष्यं विषघ्न
दनं ॥ रूपं समधुरं शीतं सस्नेहं कफवातनुत्तरं ॥ १४ ॥ ताम्रं कषायमधुरं लेपनं शीतलं शरीरं तिक्तं कांस्याल
वनं च वक्षुष्यं कफवातजित् ॥ १५ ॥ वातकृत् शीतलं कृच्छ्रलोहोपित्तकफप्रणुत् ॥ सरैः कृमिघ्नं लवणं
त्रपुसी सेविलेपाने ॥ १६ ॥ मुक्ता विद्रुमवद्रोक्तैर्वैद्यैः स्फुटिकादयः ॥ चक्षुष्या मणयः शीताः लेपना विष
घ्नदनाः ॥ १७ ॥ पवित्राधारणी याश्च व्याध्यजस्मी महीयहाः ॥ भवन्ति चात्र प्रायोपयोगिकमिह क्वचन पा
नं द्रव्यं प्रसंगमया तो नमया यदुक्तं ॥ आस्वादभूतगुणतो मतिमात्रविदिचा क्रियादिपाकरमुवीर्यगुणैः
स्वयंततः ॥ १८ ॥ अन्येषु मांसेषु फलेषु चैव शाकैषु वा सुक्तमिदं प्रमोक्तं ॥ अश्वादतोऽश्वत्थगुणैश्च
तदादिशैतद्रव्यमनलबुद्धिः ॥ पृष्टिकायवगोधूमलोहिता ये च शालयः ॥ मुद्गा लुकी मसूरा दिधान्येषु

अनीत्यादि

राम०
१००

वेप्रेरास्मृतागाएणाः कुरांगाहरिणस्तितिरिर्विदचामयूरवर्मिकूर्माश्चप्रेष्टामांसयुषोऽबुधैः
 ॥४॥ दाडिमामलकंप्रादाखर्जूरं सपुरुषकं ॥ राजादनं मातुलिंगं फलवर्धनं प्रशस्यते ॥ ५ ॥ सती नो वाश्रुकाः कुम्भ
 चिल्लीमूलकपोतिका ॥ मडकपर्णिवन्ती शार्कर्यं प्रशस्यते ॥ ६ ॥ गव्यं क्षीरं घृतं श्रेष्ठं संधवलवाणेषु च धात्री
 दाडिममूलेषु पिप्पलीनागरं कदौ ॥ शिक्ते पटोलवार्त्तिको मधुरे घृतमुच्यते ॥ दौ दंष्ट्रफलं श्रेष्ठं कषाये सपुरु
 षकं ॥ शार्कर्यं दुर्विकारेषु पाने मधुसो वो तथा ॥ परिसंवश्रंधान्यं मांसं वयसि मध्यमे ॥ ७ ॥ अपर्युषितं मूत्रं
 उल्लेखं तं मात्रया सुभं ॥ फलं पर्यागतं शाकं शुष्कं तदुत्तमं ॥ ८ ॥ अतः परं जवद्व्याधिज्ज्ञानं गुणवित्तरं
 लाजामंडो विस्मृतानां पथ्यः पावनं दीपनं ॥ वातानुलोमनो हृद्यः पिप्पलीनागरेषु तः ॥ स्वदामिजन
 नीलधीपावना वल्लिशाधिनी ॥ १ ॥ दुष्टं श्रमं क्षान्तिहरिपेया वातानुलोमनी ॥ विलेयीत र्मणी हृद्याग्राहि
 णी बलवर्धनी ॥ २ ॥ पथ्या स्वाडुःखालक्ष्मी दीपनी क्षुद्रपापहा ॥ हृद्या सत र्मणी वृष्या हृदणी बलवर्धनी ॥ ४ ॥

अथ सुः २
 ॥ इति चरकसंहिता ॥ ५६ ॥

अथ नारी चिकित्सा

वाली नर

अन्तेपचमुत्तेतेयेयागुषडुलेपजेहचतुर्षः।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।

नरकविजेष्मन्

नेहःकफकरोमुता॥२॥
कफपीचकरीचलगा॥२॥

अन्तरिक्षम्यापवन्

व०
१०१

कमांसफलेयुक्तायवागूरुणाश्चदुर्जरासिच्येर्विरहितोमडापेयासिहसमन्वितापविलोपीवाकुसिम्बि
स्यातयवागर्विरलद्रवाविष्टभीपायामोवत्योक्तशरानिलनाशनी॥६॥सुधोतमुषुविमलोमनोज्ञःपुरभि
सुमः॥७॥स्विन्नःसुप्रमुतस्त्रसोविशदश्वोदानोलघुः॥अक्षतोप्रमुतोःस्विन्नःशीतश्चाप्योदानोगुरुः॥८॥
जघुःसुगंधिकफहाविज्ञोयोभृष्टतंदुलः॥मेहैर्मसैःफलेःकंदैःविदलान्नेश्वसंयुताः॥९॥गुरवोवृंहणा
वल्यायेवहीरोपसाधिताः॥सुस्विन्नानिस्तुषोभृष्टइषस्त्रपौलघुर्दितः॥१०॥स्विन्ननिषाडितंशाकंहितं
स्यामेहसंस्कृतं॥अस्विन्नंमेहरहितंअघाडितमनोमथा॥११॥मांसस्वभावोवृष्यंमेहनंवलवर्द्धनं॥स्निह
गोरसधान्याम्लपल्लकदुकैःसहा॥१२॥स्निग्धमांसंहितंवल्यंवृंहणंरोचनंगुरुः॥तदेवगोरसादानंपुरभिद
व्यसंस्कृतं॥१३॥विद्यात्पत्रकफोद्रेकिवलमांसाद्रिवर्द्धनं॥परिशुष्कंस्तिग्धंहर्षणंदीपनंगुरुः॥१४॥रो
चनंवलमेवाग्निमांसोजःशुक्रवर्द्धनः॥तद्देवास्तुप्तपिष्टवातउद्धुप्रमितिपाचकं॥५॥परिशुष्कगुणैर्यु

नाहनाहाका

राम०
१०१

8
१०२

सुतश्चक्षुषापहतः श्रेष्ठः पुंसां विस्वाङ्गशतलां कफाघ्नो दीपने हृद्यमुद्धानां व्रीणामपि ॥ २७ ॥ ज्ञेयः पथ्यतमः श्रुति
 मुद्रयूषः कृतः कृतः ॥ सनुदाडिममृद्धी कायुक्तः स्याद्वागघातः ॥ २८ ॥ रुचिष्यो लघुपाकश्च दोषाणां चाविशे
 धः कृतः मधुरमुद्रगोधूमकुलबलवर्णः कृतः ॥ २९ ॥ कफपित्तादेशधी स्यात्वातव्याधौ च शस्यते ॥ मृद्धी का
 कादाडिमैर्युक्तः सणवाक्तो न लार्हितो ॥ ३० ॥ रोचानो दीपनो हृद्यो लघुपाक्युपदिश्यते ॥ पटोलनिबधूषोऽनुकफ
 मेदोविशेषो ॥ ३१ ॥ पित्तघ्नो दीपनो हृद्योऽनुमिऊष्टद्वारापहो ॥ श्वासको सघतिश्यायप्रसेकारो वकक्षा रा
 न् ॥ ३२ ॥ हन्ति मूलकयूषमुकफमेदोगलग्नहृत् ॥ कुलच्छूषो निलहन् ॥ नाशनः ॥ ३३ ॥ तृती प्रहनी कासाशे
 गुलोदावर्तनाशनः ॥ दाडिमामलकैर्यूषो हृद्यः संशमनो लघुः ॥ ३४ ॥ प्राणान्निजनानो मूक्षो मेदोघ्नः पित्तवात
 जिह्वा ॥ मुद्रामलकयूषमुमेदी पित्तकफहितो ॥ ३५ ॥ यवको लकुलच्छूषः कंठो निलापहः ॥ सर्वधान्यक
 सद्दत्तचंदनप्राणः प्राणचर्दनः ॥ ३६ ॥ खलकां कलिको ह्लाद्यो तथा वातकाफहितो ॥ बिल्वः कफानिलो हन्ति

राम

१०२

सुतश्चक्षुषापहतः श्रेष्ठः पुंसां विस्वाङ्गशतलां कफाघ्नो दीपने हृद्यमुद्धानां व्रीणामपि ॥ २७ ॥ ज्ञेयः पथ्यतमः श्रुति
 मुद्रयूषः कृतः कृतः ॥ सनुदाडिममृद्धी कायुक्तः स्याद्वागघातः ॥ २८ ॥ रुचिष्यो लघुपाकश्च दोषाणां चाविशे
 धः कृतः मधुरमुद्रगोधूमकुलबलवर्णः कृतः ॥ २९ ॥ कफपित्तादेशधी स्यात्वातव्याधौ च शस्यते ॥ मृद्धी का
 कादाडिमैर्युक्तः सणवाक्तो न लार्हितो ॥ ३० ॥ रोचानो दीपनो हृद्यो लघुपाक्युपदिश्यते ॥ पटोलनिबधूषोऽनुकफ
 मेदोविशेषो ॥ ३१ ॥ पित्तघ्नो दीपनो हृद्योऽनुमिऊष्टद्वारापहो ॥ श्वासको सघतिश्यायप्रसेकारो वकक्षा रा
 न् ॥ ३२ ॥ हन्ति मूलकयूषमुकफमेदोगलग्नहृत् ॥ कुलच्छूषो निलहन् ॥ नाशनः ॥ ३३ ॥ तृती प्रहनी कासाशे
 गुलोदावर्तनाशनः ॥ दाडिमामलकैर्यूषो हृद्यः संशमनो लघुः ॥ ३४ ॥ प्राणान्निजनानो मूक्षो मेदोघ्नः पित्तवात
 जिह्वा ॥ मुद्रामलकयूषमुमेदी पित्तकफहितो ॥ ३५ ॥ यवको लकुलच्छूषः कंठो निलापहः ॥ सर्वधान्यक
 सद्दत्तचंदनप्राणः प्राणचर्दनः ॥ ३६ ॥ खलकां कलिको ह्लाद्यो तथा वातकाफहितो ॥ बिल्वः कफानिलो हन्ति

॥ २७ ॥ ज्ञेयः पथ्यतमः श्रुति
 मुद्रयूषः कृतः कृतः ॥ सनुदाडिममृद्धी कायुक्तः स्याद्वागघातः ॥ २८ ॥ रुचिष्यो लघुपाकश्च दोषाणां चाविशे
 धः कृतः मधुरमुद्रगोधूमकुलबलवर्णः कृतः ॥ २९ ॥ कफपित्तादेशधी स्यात्वातव्याधौ च शस्यते ॥ मृद्धी का
 कादाडिमैर्युक्तः सणवाक्तो न लार्हितो ॥ ३० ॥ रोचानो दीपनो हृद्यो लघुपाक्युपदिश्यते ॥ पटोलनिबधूषोऽनुकफ
 मेदोविशेषो ॥ ३१ ॥ पित्तघ्नो दीपनो हृद्योऽनुमिऊष्टद्वारापहो ॥ श्वासको सघतिश्यायप्रसेकारो वकक्षा रा
 न् ॥ ३२ ॥ हन्ति मूलकयूषमुकफमेदोगलग्नहृत् ॥ कुलच्छूषो निलहन् ॥ नाशनः ॥ ३३ ॥ तृती प्रहनी कासाशे
 गुलोदावर्तनाशनः ॥ दाडिमामलकैर्यूषो हृद्यः संशमनो लघुः ॥ ३४ ॥ प्राणान्निजनानो मूक्षो मेदोघ्नः पित्तवात
 जिह्वा ॥ मुद्रामलकयूषमुमेदी पित्तकफहितो ॥ ३५ ॥ यवको लकुलच्छूषः कंठो निलापहः ॥ सर्वधान्यक
 सद्दत्तचंदनप्राणः प्राणचर्दनः ॥ ३६ ॥ खलकां कलिको ह्लाद्यो तथा वातकाफहितो ॥ बिल्वः कफानिलो हन्ति

दाडिमालोमिदीपनः॥३७॥ दध्यन्मकफक्तवल्पाः॥ स्निग्धा वातहरे गुसः॥ तजाम्पित्तकताज
 त्तोविषरक्तप्रहृषणः॥३८॥ खलखलयचोश्चपाडवाः॥ पानकानिवा एवमादीनि वान्यानि क्रियन्ते वै
 धवाक्यतः॥३९॥ यदा कारणमासाद्य भोक्तृणां कृदातापि च॥ अनेकद्रव्योनिचा तसामृतस्मानिनिदिशेत्
 ॥४०॥ अस्ते हलवणं सर्वे अस्तं कटुकैर्विना॥ विज्ञेयं लवणं सेहं कटुकैः संयुक्तं॥४१॥ दधिमस्मान्नसिद्ध
 सुशूषः कांवलिकः स्मृतः॥ पूषं विद्या तु धान्यान्मूलफलैश्चैराहता यत्॥४२॥ यद्योत्तरं लघुहितं संस्कृता
 संस्कृतं॥ रसातिलपिण्याकविक्तं शुष्कशार्कं विरूढकं॥४३॥ सांडीकी वगुरुणिमुः कफपित्तकराणि
 च॥ तद्वधवट्का न्याहुर्विदाहीनिगुरुणिवा॥४४॥ लघवो हं हलां हलाक्षयारोचनदीपनाः॥ रसा मूला
 मरुद्दिश्य मध्वागघाडवाः॥४५॥ सौना वृंहणी वल्पाः स्निग्धा वृक्षाचरो वृक्षाः॥ सस्ते हं गुडसंयुक्तं कथं द
 धं दधनिनापहं॥४६॥ सक्तवः सार्षपयुक्ताः शीतवारिपरिप्लुताः॥ तात्पदुना तिसांद्राश्वमंथश्च पदिशते

स्नेहं गुग्गुली पुस्तककपि नृपकोपः॥४७॥ वरुणी
 निरुहिनो नितिविना गुरवश्च विशेषतः॥ देहला प्रनवो प्रनवो नरुपा कश्चाप्यष्टमाहला विरुद्धिनः पित्तशमाः॥ जैमिनी चित्रवर्षि च पुरुषा
 सुगुरवो विज्ञेया माषलापितः॥ कूर्चिना दिव्यतान्नरुपा गुरवो नातिविहताः॥

१०३

४० मयं सद्यो बलकरपिपासाश्रमनाशनः साहस्ये हगुडो हृत्तन्त्रे दौवर्तनाशतः ॥ ४१ शर्करा
 रसद्राक्षा युक्तः पित्तविकारचुराद्राक्षामधुदकयुतः कफरोगनिवर्हणः ॥ ४२ वृश्चयेणोपाहितो मला
 दोषात्रलोमनः गोडस्त्रमनस्त्रवापानकं गुरुसूचनं ॥ ४३ तदेव खंडमुद्दीकाशर्कराहितं पुनः ॥ साहस्युत
 त्वां सुहिमं पानकं स्यान्निरुपय ॥ ४४ ॥ माद्रीकं त्रैश्रमहस्रह्वादाहचपापहं ॥ परुषकाणां कोलाहलघं विष्टं
 भिपानकं ॥ ४५ ॥ द्रव्यसंयोगसंस्कारज्ञां च सर्वतः ॥ पानकानां यथायोगं गुरुत्वाद्यवमादिशतां ॥ महान
 तः परंचक्षोरसवीर्यविद्याकृतः ॥ मन्त्राः क्षीरकृता ब्रह्माः ॥ वृत्त्याह्वयाः सुगीर्धिनः ॥ विदाहिनः पुष्टिकेशः दी
 पनाः पित्तनाशनाः ॥ तेषां प्राणकरकृत्तृषां कफावहाः ॥ श्वातपित्तहरा वृत्त्या गुरवोरक्तमां सला
 ॥ ४६ ॥ वंदनागोडिको मन्त्राः गुरवो निलनाशनः ॥ ४७ ॥ दाहिनः पित्तहराः शुक्रलाः कफवर्द्धनाः ॥ मधुरांशकसं
 यो गा पूषा येति विशेषतः ॥ ४८ ॥ गुरवो वंदना वृत्त्याः मोदका मुमुक्षुर्ज्ञाः ॥ रोचनो दीपतः स्वर्ग्यः पित्तघ्नः पवन

इति कला नवमः

राम०

१०३

मन्त्र

संयोजितं
 संज्ञितं वेदितं गुणैरुत्तमैः २
 अथ मन्त्रोपरमसंज्ञितं गुणैः २

पुनः
 ध्वजः

कला

गली कली

उच्छ्वसादु २

नृच्छ्वसादु
उच्छ्वसादु

०
१०४

ताः॥१०॥ भक्ष्यावल्याश्च गुरवो हं हणो हृदयप्रियः कपालांगारपक्वास्तुल्यवो वातकोपनाः॥११॥ सुपक्वा सैन
वश्चापि भ्रूयिष्ठं लघवो मताः॥ सकिला दादयो भक्षाः गुरवः कफवर्द्धनाः॥१२॥ कुल्माषा वातला रूक्षाः गु
रवो निन्नवर्धसः॥ उदावर्त्तहा रावाद्याका सपीनसमेहतुतः॥१३॥ धानो लुंबाश्चुलघवः कफमेदो विशेषण
ः॥ सक्तवो हं हणा रूक्षाः पित्तकफापहाः॥१४॥ पीताः सद्यो बलकराः भेदनाः पवनापहाः॥ गुर्वी पिंडी घरा
त्यथो लघी सैव विपर्ययात्॥१५॥ सक्ता नामाश्च जीर्येत सुदुचादवलेहिका॥ लाजा हर्षति सारघ्नी दीपनीः
कफनाशनीः॥१६॥ बल्याः कषायमधुराः लेघवस्तुल्यमापहाः॥ चूडहर्षदा हृद्यमार्त्त्या निलघाः सक्ता
वो मताः॥१७॥ रक्तपित्तह रश्चैव दाह हरविनाशनाः॥ पृथुका गुरवः स्निग्धा हं हः कफवर्द्धनाः॥१८॥ बल्यास
लीरभावो वातघ्नानिन्नवर्धसः॥ संधानकृत्पिष्टमामंते डलः कृमिमेहतुतः॥१९॥ संधानकृत्पित्तकरः
पुशणः तंडलः स्मृतः॥ उर्जरः स्वादुरसिको हं हणस्तंडलो नवः॥२०॥ द्रव्यसंयोगसंस्कारविपाकं समवेक्षतु

॥१॥
१०४

साकु-

राम०

१०४

क्रा ३

जुडे २

उच्छ्वसादु

अथ चित् आचिन्ता अनुमान २

उपः २

तथा २

१५०

यदा कारणमासाधनोच्छ्रान्तं दत्तोपि च ॥ १ ॥ अनेकद्रव्ययोतिचातशस्रतस्तान्विनिर्दिशेत् ॥ अथ
 सर्वाण्येवानुपानानिवक्ष्यामः ॥ अन्तेन केचित् विहिताननुप्याः माधुर्ययोगे प्रणयीमवन्ति ॥ तथा मृदो
 गामधुरेण च ॥ तेषां यायेष्टं प्रवदन्ति पथ्या ॥ १ ॥ शीतोष्णोत्पासवमद्यष्टपफलास्त्रधान्यास्त्रपायो
 रसाता यथानुपान उहितं भवेद्यत तस्मै प्रादयन्ति हमात्रया तत् ॥ २ ॥ व्याधिवकांश्च विभाव्यधीरेऽव्याधि
 धोषानि कृतानि दद्यात् सर्वानुपानेषु वरं वदन्ति मेधा ॥ यदंभः सुविना जनसं ॥ ४३ ॥ लोकस्य जन्मप्रवृ
 त्तिप्रशस्तोत्पातकाः सर्वरसाश्च दृष्टाः ॥ संक्षेपणपोऽभिहितोऽनुपानेषु तः परं विस्तरतो भिधा स्या ॥ ४४ ॥
 दकानुपानं उस्नेहनामयशस्यातोऽस्नेहनात्तकास्नेहात्तस्नेहोत्तौ वरका स्या ॥ ५ ॥ अनुपानं वदन्त्येके ते
 लेष्टान्कांजिकांजिकां शीतोदकं मादिकस्य पिष्टान्नस्य च सर्वसः ॥ ६ ॥ दधिपायसमद्यार्तिविषमुष्टे
 येव च ॥ केचित्पिष्टमयस्याहुः ॥ अनुपानं मुखोदकाऽपयोमांसरसो वापिशलिमुद्रादिभोजनानां पुद्वाश्च

मांसरस

लेहस्योप
नो

उत्सोदक

पञ्चमदोसस्यः ३
लोको

विंशति २

०
१०५

तपसंतापविषमघरुजासुचः। तमाषादेरनुपातं उधान्याम्लं दधि मधुवा। मधं मधोचितानां तु सर्वम्
सेषु पूजितं ॥ १०॥ अनपानं मधुरसः शालीनां भोजने हितं ॥ अमघपाना मुदकं फलास्ते च प्रशस्यते ॥ ११॥
हीरं वर्ममधुमाष्य श्रीलां ताना ममृतोपमं। पुरा कृशानां सुलानां अनुपातं मधुदकं ॥ १२॥ निरामया
नां चित्रं तु मधोतत्र प्रकीर्तितं ॥ स्निग्धोष्णं मासु ते रासुं काफ रुहोष्णमिषा ते ॥ १३॥ अनुपातं हितं वापि
पित्तं मधुरशीतलं हितं शोणितपित्तं भ्यः हीरमिहुरसस्तथा ॥ १४॥ अर्कसेतु शिरीषाणां मासवाशु
विषार्तिशु। अतः परं अनुपातं पृथक् पृथक् ॥ १५॥ प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वं तां सर्वेषामेव मे शृणु ॥ तत्र सर्वं स
स्यजातानां। वदरासुं वेदलानां धान्याम्लं जंगलानां धन्वजानां पिष्यत्यासवः। विक्षिराणां कोलव
दिरासवः। प्रउदानां तु हीरवहीरवहासवः। गुहाशयानां तु खजूरनालिकेरासवः ॥ प्रसहनात्र
श्वंगधासवः। पर्समृगाणां कुसुमाधासवः। विलेशयानां फलरसासवः। एकशफलासवः। आनकश

वार्धक्यं जलं मधुमिश्रं
जीवजीवनादयः प्रशस्तः २

स्तोत्रातक
५

कुम्भ ३

राम ०

१०५

नीत्रिफला वलाकरि

शिरः

फानां उरवदिशसवः। नूलचराणां तुष्टंगाटकेरुकासवः। कोशवसिनां पादिनां तथेव सवः। नामिद्वरसा
 सवः। नादेयानां मस्यानां मृणालासवः। सामुद्राणां मातुलिगासवः। कृष्णां गदीनां दावीरसासवः। अन्ना
 नां फलानां पत्रोत्पलकंदसवः। कषाणां दाडिमवेत्रासवः। मधुराणां त्रिकटुकसुखेखंडीसवः।
 तालफलादीनां धान्यामृद्धीकादीनां कंटकासवः। कटुकानां हवीं नलावेत्रासवः। पिष्पत्यादीनां स्वद
 इवसुकासवः। पुष्पप्रभृतीनां लोभासवः। जीवत्यादीनां त्रिफलासवः। कसुंभशाकस्य एवं मंडूक
 पत्तीदीनां महापंचमूलासवः। तालमस्तकादीनां अक्षुफलासवः। सैधवादीनां सुरासवः। आरनालतो
 येवा सर्वत्र भवति। सर्वेषां मनुष्यानां माहं देतो यमुत्तमं। सात्त्विकं वायस्य यत्तायंतं तत्सैहितमुच्यते। उच्यते
 वातकफे तोयं पित्ते रक्ते च शीतलं। दोषवदुरुवाभुक्तं अतिमांसमथामिवा। यथाक्तेनानुपानेन सुखम
 नं प्रतीर्यति। शिवनं वृंहणं वृष्णं दोषसंघातनेदनं। ३ तप्येण माह्वकरं अमलं महं सुखं। दीपनं दोषघ्नं

अथ चना ४५ अम ३

मेहुना ५

जोहपात्रै २

यत्रादि २

एषोषितं व्यजनोदकैः सिद्धैर्मन्त्रैर्दत्तविषं सिद्धमन्नं निवेदयेत् ॥ ३ ॥ वक्ष्याम्यतः परं तन्नां आहारस्योप
कल्पनां ॥ ४ ॥ तं काष्ठां यस्मै देयं पेयादेया चुरांतौ ॥ ४ ॥ फलादि सर्वभक्ष्यांश्च प्रदद्याद्देहेषु वा ॥ परिशुष्काप्रदिग्ध
निसौवर्त्तैश्च कल्पयेत् ॥ ५ ॥ प्रद्ववाणिरसांश्चैव गतेश्च पहारयेत् ॥ कद्वराणि खलोश्चैव सर्वत्र शैलेषु
दापायतां दद्यात्ताम्रमये पात्रेषु शीतं सुसूतं पयः ॥ पातीयं पानकं मधुमयेषु प्रदायेत् ॥ ७ ॥ काचस्य
टिकपात्रेषु वा दद्याद्देह्ये पात्रेषु रागघातवसदकाश्च ॥ ८ ॥ पुरस्तात् विमले पात्रेषु विष्णीर्लमनोरमे ॥ ९ ॥ द
नं दद्यात् प्रसेदांश्च सुसंस्कृतां ॥ १० ॥ फलानि सर्वभक्ष्यांश्च परिशुष्काणि यानि च ॥ तानि दक्षिणपार्श्वे उभुज
नस्योपकल्पयेत् ॥ १० ॥ प्रद्ववाणिरसांश्चैव पानीयं पानकं पयः ॥ ११ ॥ षंडी नृषांश्च पेयांश्च स्वाद्यं पार्श्वे प्रदाय
येत् ॥ ११ ॥ सर्वाश्चुडविकारांश्च रागघातवसदकाश्च ॥ १२ ॥ पुरस्तात् स्थापयेत् प्राज्ञोदयो रपि च मध्यतः ॥ १२ ॥ एवं
विज्ञाय मतिमान् भोजनस्याप्युक्तं वरधरं मंगलैरुत्तुर्वशः ॥ १३ ॥ प्राणिपत्यगुरुदेवाश्च अज्ञाश्च न

पति ३ स्मृति १

शीतलेषु
नैव च
भावलेह

दत्तशर्करा
जीवादि

रस ३
सुपो
रसो २ अ
मलोपातो

सुते

१००

स्यसदृशीताततोभोजनशालायां प्रविश्य समलंकृतं ॥ १४ ॥ भोक्ता रं विजने रम्पे निःसंवाधे सुवोऽसुगंधपुष्प
रचिते सा मोदशे उभोजयेत् ॥ १५ ॥ विशिष्टमिष्टसंस्कारैः पथ्ये रिष्टै रसादिभिः मनो रसुचिना तृप्तं प्रत्यग्र
मनंहितां दपूर्वं मधुरमश्रीयात्मध्ये मूलवणोरसौ ॥ पश्चात्तरीषा नृरसानवेद्यो भोजनेष्ववधारयेत् ॥
१६ ॥ आदौ फलानि भुंजीत दाडिमादीनि बुद्धिमात्रं ॥ ततः पेयांस्तान्पेभोज्यं भक्त्या श्रित्ततः परं ॥ १७ ॥
न हर्षं समश्रीयात्तत्तत्केचित्त्वयवस्थिता ॥ पूर्वमक्षयं प्रयोक्तव्यं भोज्यं पेयं च मध्यतः ॥ १८ ॥ प्रदद्याः भोजन
स्यात्ततस्तु कटुतिरुक् ॥ पारावता मूलमैव निपनसा मूलफलानि वा ॥ २० ॥ प्राचीना मूलकं चैव कालवृद्धं
चामैव वा ॥ मृदाकायाः फलानि वैवर्णा जैरं मधुकानि वा ॥ २१ ॥ दाडिमं तित्तिडी कंच परूपक फलानि च ॥ अदो
उवापिया लवना लिकेर फलानि वा ॥ २२ ॥ यानि वान्यानि मान्यत फलान्या मूलकैः सह सर्वतामुपयुंजी
त पश्चात् भुंजीत भोजनं ॥ २३ ॥ आदावन्ते च भोजनस्य उशस्यते ॥ निरस्य यं दोषहरं फलेष्वामल कष्टणां ॥ २४ ॥

केश

मध्ये

की. ५. २. ११

ह्या

धानी श्रम

१००

१००

वैश्वदेव
षष्ठ्या

मृणालविशेषालककंदेष्टप्रभृतीनिचापर्वयोद्यानिमिषजानउसुक्तेकथंचनश्यसुखसुखेऽय
मासीनसमेदोहीनतत्परः॥ कालेसात्मापुष्टिगंधिप्रसुप्तद्वोत्तरा॥२६॥ बुभुक्षितोऽन्मश्रीया
त्तमात्रविद्विदितागमः॥ कालेभुक्तं प्रीणयति सात्मा मन्नं न बाधते॥२७॥ लघुश्रां प्रजेत्पाकं लिङ्गो
बलवर्द्धनादिप्रभुक्तं समं पाकं पाकशेषः॥२८॥ सुखं जीर्यति मात्रा न्नं वा नुसाम्यं करोति
च॥ अतीवायतया माश्रयिषा येषु पुष्टताः॥२९॥ तेषु तत्प्रयत्ना कर्मभुजा त प्रावरेव उ॥ तेषु वापि
भवेयुश्चादिवसाभृशमायताः॥३०॥ तेषु तत्कालविहितं अपराद्देवशस्यताः॥ रजः स्योदिवसाश्चेव येषु वापि
समास्यताः॥३१॥ कृत्वा सममहोरात्रं तेषु भुंजीत भोजनं॥ न प्राप्नोतीत कालश्च समश्रीयात् यथाशितः॥
३२॥ अप्राप्तकाले भुंजानः शरीरे ह्यलघो नरः॥ तां ह्यव्याधीनवाप्नोति मरणं वाति यच्छति॥३३॥ अतीत
कालं भुंजानो वा युतो पहतैः न ले॥ कृष्णद्विपच्यते भुक्तं द्वितीयं च नैकाक्षति॥३४॥ आलस्यगोरवायपसा

४॥

१०८

कादशा
देवदूत

दांश्चकुरुतेषिकाश्च॥ हीनमात्रमयं तोषं करोति च बलक्षयं॥ ३५॥ अत्यंतमादोपसृजं मरणं वा नि
यच्छति॥ तस्माच्च संस्तुतं युक्त्वा दोषेरेतौर्विवर्जितोऽद्वययोक्त गुणमपन्नं उपसेवेत भोजनं॥
विभज्य कालादोषादीन् कालयो रूनयोरपि॥ ३६॥ आवेक्ष्य दोषमुच्छिष्टपाषाणान्नृणालोष्ठवत्सावि
ष्टं धुषितमस्वादुरतिचान्दं विवर्जयेत्॥ ३७॥ चिरसिद्धं स्थिरं शीतं अन्नमुष्णं च तं पुनः॥ अशीतमुपदि
ग्धं च न तथा स्वादुलक्ष्येत्॥ ३८॥ यद्यत्र स्वादुतरं तत्र विदध्यादुत्तरेतरं॥ प्रक्षालयेद्द्विगुणं भुञ्जान
श्च मृदुर्मुहुः॥ विमुहुरसने तस्य रोचने च मधुर्वैव तस्वादुर्नार्थस्य रसं प्रथामनाति तर्पितं॥ ४१॥ न तथा
स्वादयेदन्ना ततस्मात्प्रखाल्य मंतराः॥ यौ मनस्यं बलं पुष्टिमुष्माहं हर्षणं मुखं॥ ४२॥ स्वादुं संजनयत्यन्नं
आवोदं च विपर्ययं॥ भुक्तौ यत्प्राप्यते भूयस्तदस्वादुभोजनं॥ नृषितश्चादकं युक्त्वा भुञ्जानः स्वातरं
पिबेत्सादं तांतरंगतं चान्नं शोधनैः सहरेत शनैः॥ ४४॥ कुर्यादनिष्टतं तद्विमुखस्यानिष्टगंधतां जीर्णैर्नैव

एम०
१०८

वेदनि- चवनारी

मृणालविशेषालककंदेष्टप्रभृतीनिचापूर्वयोषानिमिषजाननुसुक्तेकथंचनश्यसुखमुद्येय
मासीनसुप्रदोहीनतत्परः॥ कालेसात्मातुपुस्त्रिधासिप्रसुप्तद्वोत्तरा॥ २६॥ बुभुक्षितोऽनुमश्रीया
त्समाचविदिदितागमः॥ कालेभुक्तं प्रीणयति सात्मा मन्नं न बाध्यते॥ २७॥ लघुशोषं प्रजेत्याकंस्त्रिधा
बलवर्द्धनादिप्रभुक्तं समपाकं पाकं पाकशेषं द्वोत्तरा॥ २८॥ सुखं नीर्यति मात्रा न्नं वा नुसाम्यकारोति
च॥ अतीवायतया माश्चिपायेषु तेषु स्मृताः॥ २९॥ तेषु तत्प्रयत्नीकर्मभुंजात प्राक् रेवता॥ येषु वापि
भवेयुश्च दिवसाभृशमायताः॥ ३०॥ तेषु तत्कालविहितं अपराह्णं शस्यते॥ रजः स्यो दिवसाश्चैव येषु वापि
समास्मृताः॥ ३१॥ कृत्वा सममहोरात्रं तेषु भुंजात भोजनं॥ न प्राप्नोतीत कालश्च समश्रीयात्पथान्नितः॥
३२॥ अत्रापि काले भुंजानः शरीरे ह्यलघो नराः॥ तां स्त्रीभ्या धीनवाप्नोति मरणं वा नित्यवृत्तिः॥ ३३॥ अतीत
कालं भुंजानो वा युतो पहतो न ले॥ नृकादिपच्यते भुक्तं द्वितीयं च नैकाक्षति॥ ३४॥ आलस्यगोरवायपसा

हते वायुविदग्धे पित्तमेव तु ॥ ४५ ॥ भुक्तमात्रे कपश्चापि तस्मात्सुक्ते हरेत् कफं ॥ धूमेनापो ह्य
 द्यौर्वाक् कषायकटुतिक्तकैः ॥ ४६ ॥ रसकं कंकोलकर्पूरज्वंगुमनाफलैः फलैः कटुकषायै
 र्वाभुखे वेशयकारकैः ॥ ४७ ॥ तां कूलपत्रसहितैः सुगंधैर्वचि च क्षणा ॥ घनं रवं समश्रायात् कौचदाक
 विपर्ययं ॥ ४८ ॥ श्लेष्मादौषोपशमनं सुखवेशयकारिभिः ॥ घृद्या तन्नोजनस्यांते तेन कं प्रतिष्ठितं ॥
 ४९ ॥ भुक्तो राजवदासीतः पावदन्नं कर्मो गतः ॥ ततः पदज्ञातं गच्छादामपाशेन संविशेत् ॥ ५० ॥ शब्द
 रूपरसगंधास्पर्शश्च मनसः प्रियान् ॥ भुक्तवानुपसो वेतते तन्नाने साधुतिष्ठति ॥ ५१ ॥ शब्दरूपरसगंधाः स्पर्शा
 अपि जुगुप्सिताः ॥ अयुद्धन्त तथा भुक्ताः ॥ अतिहास्यं वदामयेत् ॥ पश्याद्यनं आसनं वापि नेष्टुं दुष्काद्रवोत्तरं ॥ न
 नात्तयो न सवनं न यातं नातिवाह्यं ॥ ५२ ॥ नीचे करसंसेवायां प्रसजेत कदाचु नोऽप्यकावशं न भूयिष्टं अन्नं च
 न समाचरेत् ॥ ५३ ॥ एष शोथसमस्तो तवानवाश्रायात् कथंचन ॥ प्रभुभुक्ते नो भुजानो हंति सवकां पमात्राय

विदग्धे वायुविदग्धे पित्तमेव तु ॥ ४५ ॥ भुक्तमात्रे कपश्चापि तस्मात्सुक्ते हरेत् कफं ॥ धूमेनापो ह्य

१०८

संपरिहारत् आहारं द्रव्यतोपि वापि घातं नैव भुंजते मात्रया वा बुभुक्षितः ॥ पदं द्विगुणं चपि वै तोयं पुरवं सम्प
कृ प्रतीर्यते ॥ पित्तालह्यादिभक्ताणां गुरुर्विद्या तयं यो त्रं ॥ ५० ॥ गुरुणामर्द्धसौहित्यं लब्धं शक्तिरिष्यते ॥ इदो न
रोद्रवश्वापि न मात्रा गुरु रिष्यते ॥ ५० ॥ इवाद्यमविशुद्धं उ स म्पा एवोपपद्यते ॥ विशुद्धमन्नमभ्यस्तनपाकं
साधु गच्छति ॥ ५१ ॥ पिंडा कृतमसंस्किन्नं विदहमुपगच्छति ॥ श्रोतस्य च वहेत्यत्र पक्वो वायस्य तिष्ठति ॥ ६० ॥ विदहसि
क्तमभ्यदा तस्मात्पन्नं विदह्यते ॥ ६१ ॥ आमं विदग्धं विष्टब्धं कफपित्तानिलैकमात्रं ॥ अजीर्णं केचिद्विद्वंति चतु
र्थं रसोऽसत् ॥ ६२ ॥ अन्नं बुधानां द्विषमासनाद्यसाधारणस्वप्नविषयं यावत् ॥ कालेऽप्यसात्स्यं लघुवापि भुक्त्वा
अन्नं न पाकं भुजते न रस्य ॥ ६३ ॥ ईर्ष्याभयक्रोधपरिहर्तेन क्रीडा शोका लाभात्तुरमानसेना हर्षाभिभूतेन च से
वमानं अन्नं तपात्किं भुजते न रस्य ॥ ६४ ॥ माधुर्यमन्नं गतमासं संविदग्धमादुर्गतमन्नं संतं ॥ कंचिद्विष
यं भृशातादमूलं विष्टब्धमातृक विरुद्धं वातं ॥ ६५ ॥ गात्रस्य भारी शिरसो रुजश्चातिशय उज्जरमुद्धावपि भक्त

उर्ध्ववर्ती २

पञ्चरात्र

शम०

१०९

विष्टब्धमातृक

रससिद्धांती २
उ० ११

वाती २

चो० २

वाहानजायते हृत्ताचयस्यारसावसेषेण तु सप्रसेकं चतुर्थमेतत्प्रवहं त्यजीर्णा मूर्च्छाप्रलापो वमथुः प्र
सेकः सद्वनं भ्रमः उपद्रवाभवं स्यते मरणं व्याप्य जीर्णतः । तत्रामे लंघनं कार्यं विदग्धे वमनं हितं । विष्टं मे
स्वेदनं पथ्यं रसशेषे शयीत च । वामये दशु तंतस्मादुल्लेखेन लवणां बुना । कार्यं वानशनं तावदावन्न प्रकृतिं न
जित्वा लघुपाकमतश्चैनं तं घ्नैः समुपाचरेत् । यावन्न प्रकृतिश्च स्यादेष तज्जाणत स्यात् । हिताहितोपसंयुक्त
मन्नं स्रजनं स्मृतो बडुस्तो कमकाले वा तदेयं विषमाशनं । साजीर्णे भुज्यते यत्तदध्यशनमुच्यते । त्रयमेत
न्निहं त्यागुदडन्याधीत्करोति चाश्रनं हि विदग्धं न रसाशीघ्रं शातां बुना चैषोपाकमेति । तद्व्याप्य शीत्ये
र्निहिती पित्तमाल्के दिभावाचनयत्पक्षसात्यु विदह्यते यस्य तु भुक्तमात्रे हृदये तदहं कंठगतं तु यस्या द्राव
भयो मासिकसंप्रसुक्तालीढाभया वा स सुस्वलेभता भवेदजीर्णं प्रतियस्यं शकस्त्रिभस्य जंतो वलिना न
कालो प्रातसंभुती मभयाम - शंको भुंजीत संप्राश्य हितं हितार्थी । स्वल्पं यदा दोषविवधमामंती न

॥ ५ ॥ शिवाजी

३॥
११०

न तेजः पथमादृणोति भवत्यजोर्णे पितदाबुधतासामंदबुद्धिं विषवन्निहंति अनेन कुक्षेद्वाव
शोपातेनेकं प्रकरयेत् ॥ आश्रयं पवनानां चतुर्थमवशेषयेत् ॥ अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि गुणानां कर्म
विस्तरं ॥ कर्मस्त्वन्मीयंते नानाद्रव्याश्रया गुणाः क्लृप्तं संभनः शीतो मूर्च्छा तद्वत्स्विददाहजीतः ॥ उ
ष्णस्तद्विपरितस्पापावनस्तविशेषतः ॥ स्नेहमादव कस्मिन्धो वलवर्णकरस्तथा ॥ रुक्षतद्विपरितस्मा
द्विशेषात्संभनः खरः ॥ पिच्छिलो जीव नोद्दयः बल्यः संधानश्लेष्मलो गुहः ॥ विशदो विपरितो स्मात्केह
हृषणरोपणः दाहपाककरस्तोदणः श्रावणो मृदुरन्यथा ॥ सादोपलेपवनकदुरुस्तघ्राणवृहणः ॥ लघुः स
द्विपरितस्याक्षौवने रोपणस्तथा ॥ दशाद्याः कर्मतः प्रोक्ता तेषां कर्मविशेषोः ॥ दशैवान्या प्रवक्ष्यामि
द्रवादीन्मूर्च्छा निबोधमे ॥ द्रवः प्रत्येकं दनः सांद्रः स्फुल्लस्य बंधकारकः ॥ दृढाणां पिच्छिलवक्ष्यः कर्कशो वि
शदो यथा ॥ सुखानुबंधी सुक्ष्मश्च सुगंधो रोपणो मृदुः ॥ दुर्गंधो विपरितो स्मात् रुक्षता सारुचिकारकाः ॥

उद्देशमात्रे २
शोडशे २

२५०
११०

23

सिनादिहोना स्पर्शान्तरं
व्यक्तं ॥५॥

२५

॥ सरोनुलोमनः प्रोक्तो मंदोपाचाकरस्मृतः । व्यवायिचाखिलं देहं व्याप्य व्याकायकल्पते । विकशा विकसन्नेव यदि
॥१॥ वंधान्निमोहयेत् । आशुकारी तथा सुखातथावत्पमसितेन वत् । स्कन्धैस्तु सुदृमास्तु द्धैषु श्रोतस्वनुसरः स्मृ
तः । गुणाविंशतिरित्येवं यथावत्परिकीर्त्तिताः । संप्रवक्ष्याम्य तथोद्धमाहारगतिनिश्चयं । पंचभूतात्मके दे
हे आहारपाचयोक्तिकः । विषक् पंचधा सम्यक् गुणास्वानभिबद्धयेत् । अविदग्धः कफं पित्तं विदग्धः पवनं
पुनः । सम्यक् विषको निःसारः आहारः परिवृंहयेत् । विष्मूत्रमाहारमलः सारः प्रागिरितो रसः । स्रुव्यानेन वि
क्षिप्तः सर्वान्धातुप्रतर्पयेत् । कफः पित्तं मलः तेषु स्वेदस्यान्तरागमवानेन विद्वत्सुवस्नेहाधातुना
क्रमशो मलादित्राविवुद्धयेत् । अत्र मलं त्रधा तुलादनीर्णयितुं निशि । हृदि पंक्ति
लिते रौद्रोऽसुप्तस्य विशेषतः । त्विन्नविस्त्रधा तुलादनीर्णयितुं निशि । हृदि पंक्ति
स्पष्टे त्रयन्नतः । सन्धिमिपालाय विधातुमोषधं माहात्मनां वादतिष्ठति शरित्तमः ॥ इति सौश्रुते धृतराष्ट्रनि
नैषसंमग्रहे सुश्रुताचार्यविरचिते षड्वत्वारिंशोऽध्यायः ॥ शुभमस्तु ॥ संवत् १६८७ समरे ॥ ॥१॥

॥ पुस्तकं प्रोक्तं ॥

राम
१११

११२३
२३
८

Gausa mil

॥ इति सौधनसूत्रस्थानं प्रथमं पूर्णं ॥

Iti Sausra Sutrasthanam
Prathama Purva

X

X

२३
८

२३
१११